

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ МАРІУПОЛЬСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

До захисту допустити:

зав. кафедри

Задорожна-Княгницька Л. В.

« ____ » _____ 2020 р.

Кваліфікаційна робота

за освітнім ступенем «Магістр» на тему:

«ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФІЛАКТИКИ
БУЛІНГУ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»

Студентки факультету іноземних мов
спеціальності «Менеджмент»
освітньої програми «Менеджмент.
Управління закладом загальної середньої
освіти»

освітнього ступеня «Магістр»
Шаповалової Валерії Андріївни

Науковий керівник:

Нетреба Марина Михайлівна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри педагогіки та освіти

Рецензент:

Борисенко Л.С., директор КЗ

«Маріупольський навчально-виховний
комплекс «Ліцей-школа» № 48

Маріупольської міської ради Донецької
області»

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« ____ » _____ 2020 р.

Маріуполь – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ БУЛІНГУ ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	7
1.1. Визначення базових понять дослідження.....	7
1.2. Нормативна база дослідження.....	24
Висновки до розділу 1.....	28
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ І ЗАРУБІЖНІЙ ОСВІТНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ	30
2.1. Шкільний боулінг: чинники, види та форми.....	30
2.2. Вітчизняний та зарубіжний досвід дослідження.....	42
Висновки до розділу 2	49
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	50
3.1. Особливості психолого-педагогічній профілактики булінгу у закладах загальної середньої освіти	50
3.2. Досвід проведення заходу з профілактики та попередження «булінгу» у Спеціалізованій школі з поглибленим вивченням окремих предметів I-III ступенів №4 Маріупольської міської ради Донецької області	68
Висновки до розділу 3.....	77
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	89

ВСТУП

Питання щодо попередження ситуацій насильства в системі освіти є дуже актуальним, як і у всьому світі, так і в Україні. Проблема насильства є великою сферою досліджуваних в світовій психології, соціології, кримінології, медицині, педагогіці, філософії та інших областях наукового знання. Перші роботи, присвячені проблемі насильства, стали з'являтися у пресі з 1905 року. За даними Організації об'єднаних націй, насильству в школі піддається кожен десятий школяр в світі, і цей показник щороку зростає (Всесвітня доповідь 2018 року про насильства по відношенню до дітей). В Україні щорічно в середньому до 30% молодих людей у віці від 13 до 18 років піддаються насильству в тій чи іншій формі. В нашій країні виявленню і профілактиці «булінгу» в шкільному середовищі приділяється увага.

«Булінг» (bullying, від bully - хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) позначає явище цькування, залякування, фізичного або психологічного терору, яке спрямоване, викликання у обраної жертви відчуття страху і тим самим підпорядкування його собі. Поняття «булінг» розглядається від вузького (відеозйомка бійки), до масштабного (насильницькі дії) взагалі. Мета прояву агресивних дій окремого індивіда, підтримується групою, є проявами фізичного або психологічного терору для залякування і підпорядкування собі індивіда (жертви), який володіє з різних причин меншим ресурсом або можливостями, ніж булер (кривдник), причому, найчастіше, психологічна складова поведінкової мотивації булера є пріоритетною в порівнянні з матеріальною, для кривдника важливіше приниження жертви, ніж матеріальна вигода.

Вперше це явище було описано скандинавським вченим Девідом Олвеусом в 70-і роки минулого століття. Незважаючи на поширеність «булінгу» в сучасному суспільстві, в нашій країні в належній мірі ця проблема не досліджується, не обговорюється і не освітлюється в повному обсязі в ЗМІ.

Жертвами булінгу можуть стати діти і педагоги, так і булером може

виступати, як доросла людина так і діти. Багато в чому розвиток булінгу сприяє виховання в сім'ї установок які виховуються в дітях, також розвитку цькування сприяє мікроклімат тієї установи, куди потрапляють діти.

Актуальність дослідження полягає в тому, що так і не створені універсальні способи боротьби з цією проблемою профілактики булінгу в закладах загальної середньої освіти, багато педагогів не помічають або не хочуть помічати цькування серед підлітків, через це, вчасно не надається необхідна підтримка і допомога як жертвам, так і кривдникам.

«Булінг» починає приймати нові форми, все частіше цькування відбувається в Інтернет просторі, таке явище має назву, як «кібербулінг». Сучасним підліткам, які є жертвами «булінгу» складніше уникати ситуацій цькування, що негативно позначається на їх психологічному стані і може мати наслідки в дорослому житті.

Вчені розуміють по різному трактування цього терміну, але збіжна дефініція «булінгу» висвітлюється так що, це явище цькування, терору, насильства, моделі поведінки, агресії, стереотипів взаємодії, ситуації і т.п. Незважаючи на те, що ще немає єдиного чіткого визначення даного поняття, всі вчені сходяться в тому, що булінг є цькуванням який відбувається тривалий час. Дослідники також підкреслили, що булінг має фізичні і психологічні прояви.

У своєму дослідженні ми спиралися на наступні роботи та інформаційні матеріали щодо булінгу: А.Г. Долгова, Г.Е. Бреслав, Гаррі Л.Лендрет, Т.П.Смірнова, А.І. Авер'янов, І.А. Баєва, О.Л. Глазман, (фактори виникнення булінгу), Е.В. Бородкіна, І.В. Дробинина, І.А. Кузьміна, О.А. Кузнецова, Рубінштейн, Е.Ф. Рибалко та ін.Також були розглянуті джерела масової інформації а саме: новинні сайти (новинні сайти України: radiosvoboda.org, unn.com.ua, ukranews.com, rbc.ua Новинні сайти Америки: bbc.com, abcnews.go.com, nydailynews.com, news.yahoo.com), чат руми (www.camgo.com, allotalk.com), міжнародні сайти (unicef.org), сайт міністерства України (mon.gov.ua).

З огляду на окреслені проблеми, їхню недостатню дослідженість і науково-практичну потребу обрано тему кваліфікаційної роботи: **«Психолого-педагогічні умови профілактики булінгу у закладі загальної середньої освіти»**. Враховуючи актуальність проблеми в роботі були визначені: мета, об'єкт, предмет, завдання дослідження та практична значущість.

Об'єкт дослідження: освітній процес у закладі загальної середньої освіти.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови профілактики «булінгу» у закладі загальної середньої освіти.

Мета дослідження: визначити та теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні умови профілактики «булінгу» у закладі загальної середньої освіти

Завдання дослідження:

- вивчити вітчизняні та зарубіжні дослідження з проблеми булінгу;
- дослідити особливості булінгу в шкільному віці;
- виявити та обґрунтувати психолого-педагогічні умови профілактики «булінгу» у закладі загальної середньої освіти;
- розробити методичні рекомендації щодо запобігання булінгу в шкільному середовищі.

Методи досліджування:

1) методи теоретичного пошуку (аналіз державної нормативної бази; теоретичний аналіз наукових джерел щодо насильницьких дій, агресії та «булінгу» у закладах загальної середньої освіти, виникнення та поширення «булінгу», систематизація та узагальнення теоретичних й експериментальних даних, моделювання) для здійснення теоретичного аналізу педагогічної та психологічної літератури щодо вивчення інноваційних процесів, причин їх здійснення;

2) методи емпіричного характеру (анкетування; статистична обробка матеріалів), з метою здійснення психолого-педагогічних умов профілактики «булінгу» у закладі загальної середньої освіти.

Практична значимість полягає у розробці методичних рекомендацій щодо впровадження психолого-педагогічних умови профілактики «булінгу у Спеціалізованій школі з поглибленим вивченням окремих предметів I-III ступенів №4 Маріупольської міської ради Донецької області. процесу впровадження інновацій в управлінську діяльність.

Апробація матеріалів дослідження: матеріали і результати наукового дослідження доповідались і обговорювалися на II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Нова Українська школа: початок реформ» (27 березня 2020 р., Маріупольський державний університет).

Публікації. Результати науково-дослідницької роботи, основні положення та висновки відображено в 2 публікаціях: Освітній менеджмент: теорія і практика : зб. наук. праць / за заг. ред. Л.В. Задорожної-Княгницької. Маріуполь: МДУ, 2020. 148 с. (Булінг як соціально-педагогічна проблема у закладах загальної середньої освіти.); Нова українська школа: початок реформ: зб. тез доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27 березня 2020 року / за заг. ред. Л.В. Задорожної-Княгницької. Маріуполь: МДУ, 2020. 284 с. (Булінг як актуальна педагогічна проблема).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (83 найменувань). Загальний обсяг магістерської роботи – 126 сторінок. Основний текст роботи викладено на 80 сторінках.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ БУЛІНГУ ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Визначення базових понять дослідження

Сучасний школяр є частиною модерного світу, який гранично складний за своїм змістом і тенденціям соціалізації, що пов'язано з темпом та ритмом науково-технічних перетворень, що пред'являють зростаючим поколінням нові вимоги. З перенасиченим характером інформації, глибиною впливає на психіку дитини, у якої ще не вироблено чіткої життєвої позиції і захисних механізмів. Екологічні та економічні кризи, вражають наше суспільство, роздрібнюючи людство на матеріальні (соціальні) групи, через це викликається у дітей почуття безнадії, заздрощів, агресії до однолітків, соціальний статус яких є нижчим або вище. В підлітковому віці враховуючи складність, суперечливість та своєрідність дітей шкільного віку, вплив внутрішніх та зовнішніх умов їх розвитку можуть виникати ситуації, які порушують звичайний хід особистісного становлення, створюючи об'єктивні передумови для виявлення агресивної поведінки. Порушення поведінки підлітків є актуальною проблемою, і ця актуальність має чітко виражену тенденцію до зростання [71, с. 2].

Для наукового осмислення природи людської агресивності необхідно уточнити сенс самого цього поняття. Складність такої роботи обумовлюється тим, що термін «агресивність» дуже часто вживається зараз у самому широкому контексті і потребує у звільненні від цілого ряду нашарувань. У цьому розділі ми приділили увагу до проведення теоретичного аналізу термінів «агресивність», «насильство» (насильницькі дії, види і форми насильства), наявних джерел з метою виявлення сутності поняття «булінгу», обґрунтування існуючих класифікацій з точки зору виділення варіативної і інваріантної складової.

На думку вчених, які розглядають «булінг», як частину агресії та насильства, ці поняття виступають як синоніми. Докладний аналіз складової

агресивної поведінки (агресії) і насильства, дає нам коректне розуміння терміну і форм прояву «булінгу».

Проблемам насильства в закладах загальної середньої освіти довгий час не надавалося особливого значення, хоча це явище було широко поширене, добре відомо і нерідко описувалося в художній літературі. Перші систематичні дослідження цькування в школах почалися в 70-х-80-х роках минулого століття в Норвегії і інших скандинавських країнах. В Україні наукові дослідження цього питання з'явилися п'ятнадцять років тому. Сьогодні, розповсюдженість цієї проблеми розвинена та актуалізована завдяки публікаціям в засобах масової інформації і особливо в мережі Інтернету.

Забезпечення для всіх дітей сприятливих умов життя, розвитку, виховання, освіти знаходиться на одному рівні з їх захистом від насильства і жорстокого поводження. Захист та запобігання від насилля є однією з головних задач соціальної політики для будь-якої держави. Ніяке насильство по відношенню до дітей не має виправдання і будь-яке насильство може бути попереджено. Однак діти в усьому світі стикаються з насильством в сім'ї, в місцевому співтоваристві і в освітніх організаціях, як з боку інших учнів, так і сторони вчителів. Складна і хвороблива за характером ця проблема до недавнього часу широко не обговорювалася світовою громадськістю. Всесвітня доповідь ООН про насильство щодо дітей, яка оприлюднена в 2006 році, стала першим міжнародним досвідом комплексного аналізу не тільки масштабів спрямованого проти дітей насильства, а й його негативних дій [46, с. 104].

Шкільне насилля є видом агресії, при якому застосовується сила у відносинах між дітьми та (або) вчителями, по відношенню до однолітків або учнями по відношенню до вчителя. В сучасних закладах загальної середньої освіти найбільш поширені такі форми насильства як:

- індивідуальна і групова агресія;
- булінг (регулярний психологічний або фізичний тиск на жертву, яке здійснюється однією людиною або групою агресорів, яке зазвичай

проходить в умовах замкнутої громадської групи, розповсюджене серед школярів та студентів);

- мобінг (форма психологічного насильства у вигляді цькування співробітника в колективі);
- жорстоке поводження з однокласниками;
- випадки шантажу;
- вимагання;
- погрози;
- застосування фізичного насильства та ін. [2, с. 25-26].

Поведінкові реакції жертви насильства при цьому лежать в широкому діапазоні від відповідної жорстокості до суїцидальних спроб. Почуття покинутості і образи, відчуття безпорадності, безвиході змушує дітей і вчителів йти на крайні заходи.

Насильницькі дії в освітніх закладах мають різний прояв, можуть проявлятися в різних формах одноразових насильницьких дій, так і у вигляді постійних знущань, принижень і систематичного цькування (булінгу). Насильство має прояви: фізичного і словесного характеру, і може виражатися в насильницьких діях і висловлюваннях сексуального характеру, мати явно або неявно виражену гендерну спрямованість, переслідувати матеріальну вигоду (вимагання та відбирання речей і грошей) і, практично завжди, завдає психологічну травму всім залученим сторонам. Насильство може виходити як від вчителів щодо учнів, так і від учнів щодо вчителів або однолітків. Нерідко підтримка дисципліни в класі здійснюється за допомогою дій, що принижують гідність учнів тілесних покарань і заходів психологічного впливу.

Насильство в освітній організації є спланованими або спонтанними агресивними діями, що відбуваються на його території або в його приміщеннях під час занять, змін, на заходах, що проводяться освітньою організацією в іншому місці (наприклад, під час екскурсій). Суб'єктами і об'єктами насильства в освітній організації можуть виступати педагогічний склад, та їх родина (батьки). Вповноважені будь-якої з названих груп може

виявитися зинателем насильницьких дій, свідком або постраждалою стороною [15, с. 17].

Існують різні критерії для визначення видів насильства, яке відбувається в освітніх організаціях. Як правило, в міжнародних дослідженнях застосовується класифікація насильства, яка заснована на видах агресивних дій щодо потерпілого: фізичне, психологічне (емоційне) і сексуальне насильство. До насильства також відноситься дискримінація за будь-якого ознакою, яка проявляється в упередженому ставленні та різних діях. За характером прояву виділяють окремі, одноразові насильницькі дії і систематичне, регулярно повторюється насильство. Серед насильства, що відбувається в освітніх організаціях, окреме місце займають тілесні покарання, що застосовуються вчителями щодо учнів.

Визначаючи зміст насильства у взаємодії суб'єктів освітнього середовища, можна виділити його класифікацію:

1) Фізичне насильство - це дії із застосуванням фізичної сили з метою заподіяння людині болю, дискомфорту, приниження його гідності. Існує широкий спектр моделей поведінки, які розглядаються як фізичне насильство: удари наносяться рукою, ногою, за допомогою будь-яких предметів, побиття, поштовхи, стусани, потиличники, укуси, примус залишатися в будь-якої незручною або принизливій позі, удушення, смикання за волосся, тряска і напад з яким то предметом або зброєю та ін. Фізичне насильство може привести до фізичних і психологічних травм, інвалідності потерпілого або смерті в результаті травми або суїциду. Незважаючи на законодавчі заборони, педагогічні та інші працівники освітніх організацій іноді вдаються до заходів фізичного впливу для підтримання дисципліни або покарання учнів. Найчастіше вони використовують шльопанці, потиличники, удари рукою або яким-небудь предметом, але можуть також штовхати, ставити дітей в кут, примушувати їх залишатися в незручній позі [13, с. 42]. Нерідко в освітній організації учні стикаються з псуванням або насильницькому відбиранні майна (одягу, шкільного приладдя, особистих речей, телефонів і ін.) і грошей.

Часто це проявляється через задирство - разове або періодична вимога грошей, речей під тиском і примусом, включаючи загрозу розправи фізичною силою, розголошення якихось відомостей, поширення чуток і пліток. Подібні дії спричиняють постраждалій стороні не лише матеріальну, але й моральну шкоду завданих фізичних і моральних тортур (болі, страху, приниження).

2) Психологічне насилля включає в себе сукупність навмисних вербальних і поведінкових дій, спрямованих на приниження гідності, ігнорування, відторгнення, контролювання або соціальну ізоляцію людини. Цей вид насильства може розкриватися в кепкуваннях, паплюженнях, хрещеннях (присвоєння зневажливих прізвиськ), висміюваннях, відмовах від спілкування, неприйняття в колектив, в команду на спортивних заняттях або на інших заходах, а також в образі, неввічливих і принизливих вираженнях, лайки, які підривають самооцінку і самоповагу людини, переконують його в «нікчемності», знедоволеної людини з боку спільноти, знецінюють його особистість [14, с. 28-30].

3) Фізичне насилля часто ґрунтується на погрозах, загрозах у вигляді усної або письмової форми (зокрема у вигляді листа на електронну пошту, або оповіщення у соціальних мережах), фізичних нападок і інших дій з метою вселення страху, підкорення жертви, примушення її до вчинення будь-яких дій. Залякування засноване на реальному або передбачуваному нерівності сил кривдника і потерпілого. Якщо кривдник не отримує належної відсічі, як правило, він знову і знову вдається до залякування, воно стає систематичним.

4) Сексуальне насилля є примусом людини до сексуальних відносин крім його бажання і волі, а також будь-які (в тому числі і не пов'язані з примусом) дії сексуального характеру з боку дорослого щодо неповнолітнього, який не досяг віку згоди. Зґвалтування (статеві стосунки з застосуванням насильства чи загрози їх застосування), як крайня ступінь сексуального насильства, яка може стати причиною вагітності, зараження інфекціями, (статеві зараження, такі як: ВІЛ-інфекція або СПІД) [12, с.14]. Таке насилля завдає глибоку психологічну травму, призводить до зниження

самооцінки і може стати причиною спроби покінчити з життям. Сексуальне насильство може проявлятися через небажані обійми і дотики, в тому числі до статевих органів іншої людини, або непристойне оголення своїх статевих органів, показ порнографії, підглядання за людиною в оголеному вигляді. До сексуального насильства також відносяться такі, що принижують гідність висловлювання і небажані домагання сексуального характеру: загравання, залицяння і домагання, а також будь-які інші дії, спрямовані на утиск людини, відхилив подібні домагання.

5) Гендерне насильство може приймати форму психологічного, фізичного або сексуального насильства, в його основі лежать дисбаланс сил і гендерні стереотипи. Будь-які насильницькі і дискримінаційні дії, здійснювані на гендерному ґрунті, в тому числі з причини неприйняття гендерної ідентичності і сексуальної орієнтації людини, є проявами гендерного насильства. Гендерне та сексуальне насильство часто зачіпає дівчаток і жінок, особливо в суспільстві, де жінка традиційно займає підлегле становище.

Насильство, у його видах і формах прояву безумовно, може бути однократною або регулярно повторюваною дією щодо однієї і тієї ж особи. Систематичні дії насильницького характеру мають за свою мету закріпити кривдника а саме його владу і авторитет за рахунок потерпілого через приниження і знецінення в його власних очах і в колективі який його оточує [47, с. 217].

Основними факторами, що провокують насилля в учнівському співтоваристві, можна виділити: особистісні, сімейні, середовищні, ситуаційні та соціальні.

1) Особистісні фактори. Як правило, діти і підлітки, які вчиняють насильницькі дії, що ведуть себе агресивно, відрізняються деякими індивідуальними психологічними особливостями: гіперактивністю, імпульсивністю, низьким рівнем контролю за своєю поведінкою і емоціями, розсіяною увагою, низькою успішністю, високою схильністю до гніву. Ті, що навчаються, систематично насміхаються над однокласниками є випадки коли

знування спостерігаються на вчителіми, агресори зазвичай роблять це цілком свідомо, їх мета є самоствердження. Їх агресія викликана не в більшій мірі умінням втримати лють, воно обумовлене залякати заподіяти біль і страждання іншим при відсутності загрози покарання.

Причиною віктимізації (перетворення в жертву) може стати «фактор інакшості», наявність будь-якого відмінності від більшості однолітків, наприклад, особливостей (порушень) розвитку або зовнішнього виду, характеру, поведінки. Часто такі діти і підлітки не мають друзів і не користуються захистом з боку однокласників, що трансформує їх в легку мішень для кривдника. Але від насильницьких дій і цькування страждають і цілком товариські діти, у яких є друзі. Прикладом, жертв насилля як правило є талановиті діти, які мають високі інтелектуальні або академічні задатки. Як правило їм надзвичайно нелегко пережити цькування причиною є підвищена чутливість, яка сполучена з обдарованістю. У багатьох випадках з насильницьких дій наражаються діти, які з фізичної і психологічної сторони самі не взмозі дати відсіч і не знаходять підтримки серед однолітків і дорослих (батьків, вчителів). Однак від насильства може постраждати будь-яка дитина [11, с. 23].

2)Сімейні чинники. Імовірність прояву насильства в освітній організації підвищується через соціально-психологічного неблагополуччя в сім'ї, відсутність контролю за життям дитини з боку батьків, досвіду насильницьких відносин всередині сім'ї, відсутності теплих довірчих відносин з батьками, емоційної холодності і низького ступеня згуртованості членів сім'ї, відсутність взаємної підтримки. Насильство у відносинах між батьками і з боку сім'ї по відношенню до дітей можуть бути для дитини певною моделлю (прикладом) міжособистісних відносин в школі, в основоположником де є агресія і насильство. Нерідко кривдниками стають діти, яких батьки вчать вести себе домінантно, придушувати інших і відстоювати свої інтереси за всяку ціну [11, с. 36].

3) Фактори середовища несприятливий соціально-психологічний клімат

в освітній організації, стрес, викликаний навчанням і відносинами з однолітками і педагогами, відсутність належного контролю з боку педагогів, їх небажання справлятися з окремими проявами насильства і невміння надавати адекватну і своєчасну допомогу його учасникам, а також байдужість до подій з боку інших учнів і їх батьків створюють сприятливе середовище для прояву поодиноких випадків насильства і їх переродження в систематичне цькування. Педагогічні та інші працівники освітньої організації можуть провокувати насильницьку поведінку серед учнів, виявляючи насильство по відношенню до них (тілесні покарання, грубі, вирази які принижують гідність, крики і образи, дискримінацію, жорстке регламентування всіх аспектів життєдіяльності учнів, завищені вимоги до навчання або дисципліни, заниження оцінок в якості покарання за небажану поведінку). Негативне сприйняття загально освітнього закладу збільшує ризик агресивної поведінки. Агресивну реакцію учнів може викликати і надмірне виділення педагогом когось із них, в якості позитивного або негативного прикладу, а також стимулювання між ними суперництва на шкоду співпраці. Найбільш складна і важка ситуація виникає в тому випадку, коли керівництво і педагогічний колектив освітньої організації відмовляється визнавати випадки насильства, покладаючи провину за те, що трапилося на потерпілого, переконує батьків не звертатися в правоохоронні органи. Подібні дії посилюють у кривдників почуття безкарності, а у постраждалих викликають розпач і відчуття безнадійності, сприяють ескалації насильства і нерідко призводять до трагічного результату [11, с. 58].

4) Соціальні фактори. Характер і поширеність насильства в освітніх закладах часто відображає ситуацію з насильством в суспільстві в цілому, яка, в свою чергу, залежить від соціально-економічних і політичних умов, дотримання законів, культурних норм, традицій і цінностей. Серед соціальних чинників виникнення насильства в цілому і «булінгу» зокрема, гендерні стереотипи, соціально-економічна нерівність, вплив засобів масової інформації. Гендерні стереотипи нерідко стають причиною насильства в

освітній організації [11, с. 87]. Традиційні уявлення про домінування чоловіка і підпорядкування жінки лежать в основі гендерного насильства по відношенню до дівчаток. Учні-хлопчики і викладачі-чоловіки або інші працівники освітньої організації, переконані у своїй перевазі над дівчатками (жінками), можуть допускати домагання, примушувати до сексуальних відносин, демонструючи силу і вдаючись до відкритих погроз, переходити від загроз до насильницьких дій. Вони також можуть діяти побічно, використовуючи засоби психологічного тиску (наприклад, пропонувати хорошу оцінку в обмін на секс).

5) Соціальна та економічна нерівність є поширеною причиною насильства і цькування в освітній організації. Ті, що навчаються з більш забезпечених сімей або з високим соціальним статусом можуть зневажливо ставитися до учнів з малозабезпечених сімей. мігранти і представники етнічних меншин частіше за інших піддаються цькуванню в школі. В свою чергу, ті, до кого ставляться зі зневагою, можуть проявляти фізичне насильство проти своїх кривдників.

Для маргіналізованих дітей і підлітків фізичне насилля і психологічний тиск на інших стає способом відновлення соціальної справедливості і самоствердження. Часте згадування і демонстрація насильства в засобах масової інформації, культивування насильства в кіно і рекламі, використання сюжетів з насильством в популярних комп'ютерних іграх і неконтрольоване поширення порнографії збільшують агресивність людей в цілому і дітей і підлітків зокрема. Дослідження показують, що демонстрація сцен насильства в засобах масової інформації провокує агресивну поведінку дітей і підлітків по відношенню до однолітків [23, с. 18].

Для того щоб виявити характеристики особливостей поведінки підлітків, потрібно розмежувати поняття «агресія», «агресивність» і «агресивна поведінка». У побутовому розумінні ці поняття можуть зливатися в одне, що ускладнює їх диференціацію. Однак при розгляді підходів до проблеми агресивності можна зіткнутися з не менш важливою проблемою, так

як не існує єдино правильного визначення понять «агресія», «агресивність» і «агресивна поведінка».

Різноманіття форм агресивності (особливо людської) призвели до того, що сьогодні в науці відсутнє його цілком однозначне трактування і означення. Це дозволяє різним авторам вкладати у поняття «агресивність» абсолютно різний зміст. Її визначають як своєрідну захисну реакцію людини на будь-які зовнішні подразники, і як боротьбу в межах одного виду, і як невиправдане, згубне прагнення катувати собі подібних [42, с. 72].

Виділимо основні визначення агресії відповідно з основними психологічними теоріями і концепціями агресії і агресивної поведінки:

- під агресією розуміється сильна активність, прагнення до самоствердження. (Bender L.) [58, с. 72];
- під агресією розуміються акти ворожості, атаки, руйнування, тобто дії, які шкодять іншій особі або об'єкту. Людська агресивність є поведінкова реакція, що характеризується проявом сили у спробі завдати шкоду або збиток особистості чи суспільству. (Delgado H.) [58, с.102];
- агресія є певною реакцією, в результаті якої інший організм отримує больові стимули. (Buss A.) [58, с. 124];
- агресія є фізичною дією або загрозою такої дії з боку однієї особини, які зменшують свободу або генетичну пристосованість іншій особини. (Wilson) (Семенюк 1996: 6) [58, с. 126];
- незважаючи на значні розбіжності, щодо визначень агресії, багато фахівців в області соціальних наук схиляються до прийняття визначення, близької до другого. При висвітленні терміну агресія у нашій роботі, ми обрали трактування за (Бероном П.Б.) [43, с.78].

Агресія (від лат. *aggredere* – *нападати*) – це поведінка, яка спрямована на нанесення фізичної або психологічної шкоди, у деяких випадках навіть до знищення об'єкта агресії. В ролі об'єктів можуть виступати живі істоти або предмети. Агресія може виникнути як реакція людини на фрустрацію, стрес, психологічний або фізичний дискомфорт. Стан агресії супроводжується

гнівом, ворожістю, ненавистю і т. п. Агресивна поведінка може служити засобом досягнення будь-якої мети, наприклад, підвищенню власного статусу за рахунок самоствердження [42, с. 72]. Це визначення припускає, що агресію слід розглядати як модель поведінки, а не як емоцію, мотив або установку. Це важливе твердження породило велику плутанину. Термін «агресія» часто асоціюється з негативними емоціями (злість), з мотивами (прагнення), образити або нашкодити; з негативними установками (расові чи етнічні забобони). Незважаючи на те, що всі ці фактори, безсумнівно, відіграють важливу роль у поведінці, результатом якого стає заподіяння шкоди, їх наявність не є необхідною умовою для подібних дій. Злість зовсім не є необхідною умовою нападу на інших, агресія розгортається як в стані цілковитої холонокровності, так і надзвичайного емоційного збудження. Також зовсім не обов'язково щоб агресори ненавиділи або навіть не симпатизували тим, на кого спрямовані їх дії [19, с. 45].

Агресивність – це риса особи або короткочасний емоційний стан, який проявляється у відкритій злості, невдоволенні, прагненні до самоствердження за рахунок інших. Агресивність припускає дію напролом, грубе переслідування власних цілей, неповагу до почуттів та емоцій інших людей. Деякі психологи вважають, що агресивність є тією силою, з якої особистість проявляє свою любов або ненависть до інших. Це життєва енергія, спрямована в неправильне русло [30, с. 17].

Еріх Фромм виділив два типи агресивності: інструментальну і ворожу. І якщо перша дійсно необхідна людині, щоб відстоювати свою гідність та інтереси, то друга руйнівна для особистості. Агресивність – вороже сприйняття світу, егоїзм і надмірна сприйнятливність. Прояву агресивності зазвичай викликають як мінімум почуття психологічного дискомфорту у інших, у гіршому випадку – заподіюють людям серйозної шкоди. Агресивність може бути наслідком грубощів, поганого виховання, внутрішнього конфлікту або комплексів. У будь-якому випадку, це вкрай негативна якість, якого необхідно позбутися [7, с. 36].

Становлення агресивної поведінки – складний і багатогранний процес, в якому діє безліч факторів. Агресивна поведінка визначається впливом сім'ї, однолітків, а також засобів масової інформації. Підлітки навчаються агресивної поведінки за допомогою прямих підкріплень так само, як і шляхом спостереження агресивних дій. Що стосується сім'ї, на становлення агресивної поведінки впливають ступінь згуртованості сім'ї, близькості між батьками і дитиною, характер взаємин між братами і сестрами, а також стиль сімейного керівництва. Діти, у яких в сім'ї сильний розлад, чиї батьки відчужені і холодні, порівняно більш схильні до агресивної поведінки. З реакції батьків на агресивні взаємовідносини між сиблінгами також витягується урок про те, що дитині може «зійти з рук». Фактично, намагаючись припинити негативні відносини між своїми дітьми, батьки можуть ненавмисно заохочувати ту саму поведінку, від якої хочуть позбутися [34, с. 72].

Перед дослідником, який діагностує людську агресію, відкривається широкий вибір різноманітних методів і підходів. Існує два основних підходи:

- експериментальний. (дозволяє знайти більше впевненості при визначенні причинно-наслідкових зв'язків);
- не експериментальний (дозволяє уникати будь-якого прямого втручання або заохочення поведінки, що заподіює шкоду) [69, с. 80];

Також розглядаються різні методи для вивчення агресивної поведінки;

- опитування (архівні дослідження, вербальна інформація, анкети, особистісні шкали, оцінювання іншими, проектні методи);
- спостереження агресії (польові спостереження, натуральні спостереження, міжособистісні конфронтації);
- лабораторні спостереження («ігрові» заходи агресії, вимір вербальної агресії, пряма фізична агресія) [6; с. 26-35].

Дослідження показують, що основною причиною прояву агресії в підлітковому віці є відсутність батьківської любові і турботи. «Не кохана дитина», в сім'ях яких панує атмосфера недовіри, насильства і образ,

складніше адаптуватися в навчальних закладах, так як вони несуть подібну схему спілкування в суспільство. Різке відмінність агресивності за гендерною ознакою настає у віці 14-15 років.

Найбільш вивченими і підтвердженими фахівцями вважаються п'ять з них а саме: *конституційна схильність* (агресивним може стати людина з самого початку, дратівливий, підозрілий, замкнутий, тривожний – для якого важливо, що про нього думають оточуючі); *формування агресивної поведінки* під негативною дією друкованих та електронних джерел інформації ((газети, журнали, інтернет) сильний вплив на характер надає телебачення і комп'ютерні ігри, які передбачають сцени жорстокості, насильства, з кримінальними елементами в сюжеті); *сім'я, де росте дитина* (якщо в ній є нерозуміння між членами сім'ї, неприйняття або занадто велика опіка дітей, образи, відносини між батьками і дітьми не пофарбовані позитивними емоційними відтінками, то всі ці моменти можуть створити ґрунт для вирощування майбутнього агресора); *ранній початок вживання алкогольних напоїв або наркотичних засобів* (у стані одного з цих сп'янінь він настільки розкріпачується, що навіть не усвідомлює, наскільки стає жорстоким і непередбачуваним); *стан навколишнього середовища, суспільства в цілому, в момент формування його особистості*. (при неблагополучної екології, проблеми з радіацією, шуми, надлишку негативною інформації з'являються передумови для агресії. Життя під час економічних та інших криз, при відсутності справедливих законів, відчутті безнадійності може також привести до протестної поведінки підлітка, яке може вилитися в агресію) [8, с.56-75].

Здійснений аналіз праць видатних вчених цієї області а саме роботи І.А. Александрова, Т.О. Арчакова, І.А. Баєва, С.А. Богомаз (фактори виникнення булінгу), Е.В. Бородкіна, І.В. Дробинина, І.А. Кузьміна, О.А. Кузнецова, дає нам змогу виділили основні форми виражається агресії підлітків:

- фізична агресія (підліток використовує фізичну силу проти інших людей);

- вербальна агресія (підліток висловлює свої негативні почуття за допомогою слів, погроз, крику і т.п.);
- дратівливість (підліток грубить з найменшого приводу, стає різким і запальним);
- підозрілість (підліток негативно налаштований по відношенню до оточуючих, не довіряє їм, вважаючи, що «все проти нього»);
- непряма агресія (підліток намагається донести до батьків свою агресію, спрямовану на когось конкретного, за допомогою інших людей (злі жарти, плітки, цькування));
- образа (підліток може образитися з найменшого приводу, причому образа може бути спрямована на конкретну людину (однолітка або дорослого) або «на весь світ»);
- пасивно-агресивна поведінка (підліток не робить те, що просять, або робить занадто повільно, забуває про прохання і дорученнях, відтягує час) [10, с.142].

Фактор дорослішання підлітка, не готової до дорослого життя підлітка виражених у вкрай суперечливих розуміннях, з одного боку він хоче самостійності, з іншого він вкрай боїться її, не готовий до неї. Із за цього у підлітка виникає величезна кількість протиріч, розібратися в яких йому дуже складно. У цей момент головне не віддалитися від підлітка, терпіти, терпіти і ще раз терпіти, спробувати зрозуміти, поспівчувати, заспокоїти, спробувати розмовляти з ним на рівних, як з дорослим, в тому числі про серйозні речі.

Агресія в підлітковому віці, скоріше, не напад, а захисна реакція на дії, спрямовані проти нього. Варто визнати, що батькам досить складно навчитися правильно реагувати на поведінку дитини. Вони не просто виявляються психологічно невідготовленими, а й зовсім не можуть впоратися з масою побутових проблем. Але, як то кажуть: «попереджений, а значить, озброєний».

Агресія підлітків є одним з найбільш типових проявів підліткової кризи. Часто батьки губляться, зіткнувшись з підлітковою агресією, і всі їхні спроби припинити агресивну поведінку тільки ще більше розпалюють дитини. Вкрай

неприємне, але при цьому закономірне і природне явище. Не дарма підлітковий вік називають перехідним: у цей період дитина переходить з дитинства у доросле життя, а це, погодьтеся, непросто. Агресія підлітків – це ознака внутрішнього дискомфорту і невміння володіти своїми емоціями. У агресивної людини, як правило, поганий настрій, він насторожений, неспокійний, постійно готується до нападу або знаходиться в нескінченній обороні. І те й інше забирає час і сили. Агресивні люди менш успішні, а їх успіхи, досягнуті агресивним шляхом, неміцні [66, с. 21].

Якщо дитина стала зовсім неконтрольованою, проявляє фізичну агресію по відношенню до ровесників і навіть до дорослих, може знадобитися допомога фахівця. Але врахуйте, що не можна просто здати дитину на руки психолога і сподіватися на те, що він вирішить всі проблеми.

Діагностика агресивної поведінки підлітків проводиться фахівцями – психологами, психотерапевтами. Але на даний час, для діагностики розроблено ряд програм і тестів, які за пару хвилин дозволяють визначити, чи повинна агресивність даного підлітка піддаватися коригуванню, або ж у нього просто сьогодні поганий настрій, тому класному керівнику буде легше зрозуміти, проаналізувати та опередити «атаку» агресії, у атмосфері класу [43, с. 29].

Особливості агресивної поведінки підлітків багато в чому залежать від гендерної ознаки. Якщо дівчата вважають за краще вербально проявляти агресивність, то молоді люди – застосовувати фізичну силу. Хлопчики виявляють агресію більше і частіше, ніж дівчатка. І їх агресивна поведінка складніше піддається коригуванню.

Корекція агресивної поведінки підлітків – це спільна праця батьків, вчителів і, звичайно, самого «хворого». Серед рекомендацій, в тому числі і для профілактики агресивної поведінки, важливе місце займає пункт активного і цікавого дозвілля школяра. Дуже добре впливають на дітей різного віку заняття в спортивних секціях. Методи корекції агресивної поведінки підлітків залежать від причини агресивної поведінки. Якщо вона психологічна, то

коригуватися агресія буде за допомогою психологічних бесід, тестів, програм, ігор (як групових, так і індивідуальних) [21, с. 56].

Якщо детально розглянути визначення «агресія», то можна побачити, що шкільне цькування складається з елементів що визначають агресію, таких як деструктивна поведінка, завдає шкоди об'єктам, приносить шкоду людям і викликає психологічний дискомфорт. Тому доцільно розглядати шкільне цькування, як форму агресивної поведінки підлітків.

Психолог С. Н. Енікополов під агресивністю розуміє характеристику особистості, яка купується і в подальшому фіксується в процесі розвитку особистості за коштами соціального навчання, і проявляється як агресивна реакція на подразники [3, с. 21].

Л. Д. Столяренко пише про те, що агресія – «це однобоке, харчується негативними емоціями відображення реальності, що приводить до спотворення, необ'єктивності, невірності розуміння дійсності, до неправильного поводження». Вона зазначає, що часто агресія переслідує позитивні цілі для людини, але агресивний спосіб поведінки, який вибирає людина, є невдалим і призводить до загострення конфлікту і тільки погіршує ситуацію [36, с. 17].

Педагог С. Н. Дубінін спирається на нейродинамічні і психодинамічні якості темпераменту і деяких акцентуацій характеру. Саме в цих якостях він бачить витoki агресивності. До них відносяться: дратівливість, емоційна чутливість, рівень тривожності, деякі емоції, які можна охарактеризувати ворожими – гнів, презирство, відраза, страх [1, с. 6].

Психолог Т. Г. Румянцева дає поняття терміну «агресивна поведінка», як форма деякої сукупності дій людини, за допомогою якої особистість демонструє свою силу, або застосовує силу по відношенню до іншої людини або групи осіб, і такий прояв в подальшому приносить шкоду [2, с. 18].

Різні дослідники надають різні показники залученості дітей в «булінг». Деякі зарубіжні дослідження показують, що число дітей, що піддаються «булінгу», становить від 10 до 25%. інші дослідження наводять дані, згідно з

якими близько 40% опитаних дітей піддаються шкільного насильства. Треті стверджують, що в «булінгу» безпосередньо або побічно бере участь 82 – 85% учнів шкільного класу.

У перекладі з англійської мови слово буллінг (bullying, від bully – хуліган, забіяка, задирака, грубіян, насильник) позначає цькування, залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підпорядкувати його собі. Поняття «булінг» розглядається: від вузького – відеозйомка бійки; до масштабного – насильство взагалі. У скандинавських і англомовних країнах використовуються такі терміни: утиск, дискримінація, моббинг (переважно групові форми утиски дитини), «булінг». Останній термін використовується в спеціальній літературі найбільш часто. Розглянемо, як трактують явище «булінг» інші дослідники. Д. Лейн асоціює «булінг» зі шкільним цькуванням і погоджується з Е. Роландом, що він являє собою тривале фізичне або психічне насильство з боку індивіда або групи щодо індивіда, який не здатний захистити себе в даній ситуації, психотерапевт І. Бердишев визначає «булінг» як свідоме, тривалий насильство, що не носить характеру самозахисту і виходить від одного або декількох осіб. На думку психолога І.М. Кона, «булінг» – це залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підпорядкувати його собі. Т.Фалд, творець ресурсу в Інтернеті з назвою Bully OnLine вважає буллінг «регулярною негативною поведінкою одного учня по відношенню до іншого чи до цілої групи, включає різні причіпки через дрібниці, часто абсолютно необґрунтовано, негативну оцінку роботи або відмова від будь-якої оцінки, прагнення ізолювати від інших, розпускання брудних чуток і пліток ». На наш погляд, всі ці визначення в повному обсязі висловлюють сутність «булінгу», а висвітлюють лише деякі його аспекти. Глазман О. Л. в своїй роботі наводить запропоноване Національною асоціацією шкільних працівників США наступне визначення «булінг» – це динамічні і повторювані моделі вербального і / або невербальної поведінки, вироблені одним або декількома

учнями щодо іншого учня, причому прагнення завдати шкоди навмисно, а також є реальна або уявна різниця в силі. Д. Лейн виділяє фізичне і психічне насильство, І. Бердишев говорить про існування словесного, поведінкового і власне агресивного булінгу, з фізичним насильством, Т. Мерцалова виділяє насильство фізичне, емоційне, вербальне, психічне і сексуальне. На нашу думку, шкільне насильство включає в себе різні дії кривдника по відношенню до жертви, але всі вони спрямовані, як зазначає І. Г. Малкіна-Пих, на приниження за допомогою емоційного, фізичного, економічного або сексуального насильства і агресії [1, с. 34-35].

1.2. Нормативна база дослідження

Розглянувши теоретичну базу наукової роботи перейдімо до нормативної бази, яка на правовому та законодавчому рівні забезпечує захист дитини від насилля, агресії та «булінгу». Першим документом міжнародного масштабу, який захищає права дітей. є «Декларація прав дитини, яка була прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року».

Основними номативними документами в Україні щодо забезпечення захисту дитини від насилля є: Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Згідно зі статтею 10 Закону України «Про охорону дитинства», кожна дитина має право на захист від усіх форм насильства. Також він має право звернутися особисто до Національної поліцію, в органи опіки та піклування, в службу у справах дітей, до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, в інші уповноважені органи, щоб захистити свої права [39].

Закони України «Про охорону дитинства» та «Про запобігання та протидію домашньому насильству» вказують, що особи, винні в порушенні вимог законодавства про охорону дитинства, або ж ті, хто вчинив насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну або цивільно-правову відповідальність, відповідно до законів України. Залучити до різних форм

відповідальності можна як кривдників, так і педагогів, які нехтують своїми обов'язками і закривають очі на порушення прав дітей. Дирекція навчальних закладів повинна проводити роз'яснювальну роботу з батьками та учнями, організувати роботу психологічної служби системи освіти з дітьми, які постраждали від жорстокого поводження по відношенню до них [40].

Видами відповідальності можуть бути:

1) кримінальна відповідальність (за насильство над дитиною в сім'ї або за її межами настає відповідно до Кримінального кодексу України);

2) адміністративна відповідальність за насильство над дитиною в сім'ї і за її межами передбачена не тільки статтею 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), але і у випадках вчинення таких адміністративних правопорушень, як:

- нецензурна лайка в громадських місцях, неосвічене чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, є дрібне хуліганство і ведуть до адміністративної відповідальності за статтею 173 КУпАП;

- доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками дитини, особами, які їх замінюють, або іншими особами охоплюється статтею 180 КУпАП;

- ухилення батьків або осіб які їх замінюють від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей тягне за собою адміністративну відповідальність за статтею 184 КУпАП [39].

3) цивільно-правова відповідальність (відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок вчинення відповідних дій) [39]

Жорстоке поводження з дітьми і зневага їхніми інтересами можуть мати різні види і форми. Однак їх наслідками завжди є серйозний збиток для здоров'я, розвитку і соціалізації дитини, нерідко загроза для його життя чи навіть це може стати причиною смерті.

У межах нашого дослідження важливим є аналіз сутності Нормативно-

правової бази діяльності щодо «булінгу» в Україні який висвітлюється Законом Верховної Ради України від 18 грудня 2018 року №8584 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу», який вперше визнає юридичне поняття булінгу в українському законодавстві та передбачає відповідальність не тільки за вчинення, але й за приховування випадків булінгу.

Законом визначено, що «булінг» (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Закон вносить зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, згідно з якими встановлюється **відповідальність за булінг**. Так, вчинення булінгу тягне за собою накладення штрафу від 850 до 1700 грн або громадські роботи на строк від 20-ти до 40-ка годин [40].

Водночас за «булінг», вчинений групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, законом встановлено штраф від 1700 до 3400 грн або громадські роботи на строк від 40 до 60 годин. «Булінг», вчинений дітьми від 14-ти до 16-ти років, тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють. Його розмір, відповідно до ухваленого закону, становить від 850 до 1700 грн або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин. Водночас законом визначено **покарання за приховування випадків «булінгу»** педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником або засновником закладу освіти. Так, неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу тягне за собою накладення штрафу від 850 до 1700 грн або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням до 20% заробітку.

Також внесені зміни до Закону «Про освіту». Зокрема, вводиться визначення терміну «булінг» як «моральне або фізичне насильство, агресія у будь-якій формі або будь-які інші дії, вчинені з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам, що мають ознаки свідомого жорстокого ставлення» [40].

У законі визначаються **механізми протидії** цьому явищу, серед них:

- покладання на засновника закладу освіти здійснення контролю за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу;
- на керівника закладу освіти – затвердження та оприлюднення плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, розгляд заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків, законних представників, інших осіб та видання рішення про проведення розслідування. [9]. Заклади освіти також зобов'язуються забезпечувати на своїх веб-сайтах відкритий доступ до правил учнів, плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію «булінгу», порядку подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їхніх батьків. Окрім того, освітньому Омбудсмену надається право здійснювати перевірку заяв про випадки булінгу в закладі освіти, повноту та своєчасність заходів реагування на такі випадки з боку педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників, керівництва та засновника закладу освіти; отримувати інформацію від центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки щодо загальної кількості випадків булінгу у закладах освіти за певний період [40].

Висновки до розділу 1

Здійснений теоретичний аналіз, щодо насильницьких дій підлітків дає змогу дійти висновку, що зіставлення понять так як: «насилля», «агресія (агресивна поведінка)» та «булінг» засвідчує що подібними але не є тутожними.

Насилля – «умисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або

громади, результатом якого є (або є високий ступінь ймовірності цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток »

Агресія (від лат. Aggrederenaпадати) – поведінка, направлена на нанесення фізичної або психологічної шкоди, аж до знищення об'єкта агресії. У ролі об'єктів можуть виступати живі істоти або предмети. Агресія може виникнути як реакція людини на фрустрацію, стрес, психологічний або фізичний дискомфорт.

Агресія може містити в собі кілька компонентів, таких як емоції, мотиви і установки. Негативні емоції гнів або злість можуть впливати на агресію людини, а також мотиви і бажання образити, нашкодити, і расові та етнічні стереотипи. Ці фактори відіграють важливу роль в прояві агресивної поведінки. Агресивна поведінка є будь-якою поведінкою, яка містить загрозу або завдає шкоди іншим.

Буллінг є англійським аналогом слова «цькування». У це поняття входить навмисна, постійне цькування, при якій явно простежується нерівність сил кривдника і агресора; терор будь-якого виду: психологічний, фізичний, відкритий і непомітний. Кібербулінг, на сьогоднішній день один з найбільш згубних типів онлайн атак, з огляду на те, наскільки нещадно зловмисники часом використовують невпевненість жертви з метою заподіяння їй найбільшої психологічної травми і приниження.

У результаті аналізу наукової бази досліджень ми відмітили що до 2018 року проблеми насилля та агресії розглядувалися у: «Декларація прав дитини, яка була прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року», Законах України «Про охорону дитинства», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Згідно з яких, дитина має право на захист від усіх форм насильства. Також він має право звернутися особисто до Національної поліції, в органи опіки та піклування, в службу прав дітей, до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, в інші уповноважені органи, щоб захистити свої права. Також йде

мова що до тії хто вчинив насильство і який вид відповідальності вони несуть у разі кривдництва (кримінальну, адміністративну або цивільно-правову, відповідно до законів України. Особлива увага щодо законодавчого рівня питання «булінгу», в Україні від 18 грудня 2018 року №8584 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо протидії булінгу», який вперше визнає юридичне поняття «булінгу» в українському законодавстві та передбачає відповідальність не тільки за вчинення, але й за приховування випадків булінгу.

РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ І ЗАРУБІЖНІЙ ОСВІТНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ

2.1. Шкільний «булінг»: чинники, види та форми

У дослідженнях явища «булінг», традиційно домінували великомасштабні когортні дослідження, що зосереджувались на рисах особистості хуліганів та жертв. Ці дослідження зосереджені на поширеності знущань, факторах ризику та захисту та негативних результатах. Обмеженням цього підходу є те, що він не пояснює, чому трапляється знущання. Якісні дослідження можуть допомогти пролити світло на ці фактори. У результаті кількісних досліджень ми виявили, що молоді люди є однорідною групою, і завдяки використанню опитувань та інших широкомасштабних методів можна зробити узагальнення щодо розуміння булінгу та способу боротьби з ним. Результати досліджень, представлених у цій роботі, додають нам до розуміння того, що молоді люди, як видається, особливо стурбовані роллю ширших контекстуальних та реляційних факторів у вирішенні питання про те, чи стався знущання. Ці дослідження підкреслюють взаємозв'язок аспектів визначень «булінгу» та того, як динаміка дружби молодих людей [66, с. 21].

Більше того, щоб оцінити взаємозв'язок та соціальний контекст, що лежить в основі поведінки знущань, дорослі та молоді люди повинні співпрацювати над програмами залякування та взаємодіяти з різними визначеннями, ефектами та формами підтримки. Якісні методології, зокрема дослідження за участю, відкривають складність молодого життя та дозволяють цим уявленням вийти на перший план. За допомогою цього підходу можна розробити ефективну підтримку на основі того, що молоді люди хочуть і потребують, а не тих, що трактуються як підтримка через розуміння дорослих.

Дослідження шкільного «булінгу» швидко почало розвиток з 1970-х років. Заснований у соціальних та психологічних дослідженнях у Норвегії, Швеції та Фінляндії, цей обсяг досліджень в основному зосереджується на

індивідуалізованих рисах особистості винних та жертв. Потім глобальний інтерес до цього явища поширився, а дослідження знущань розпочалися у Великобританії, Австралії та США. Зазвичай кількісний характер, багато досліджень вивчають поширеність «булінгу», фактори ризику та захисту та негативні результати [43, с. 29]. Хоча кількісні дослідження порівнюють ключову демографічну інформацію, щоб показати зміни в поведінці та тенденціях до залякування, ця домінуюча література про залякування не може пояснити, чому трапляється залякування. Він також не намагається зрозуміти ширший соціальний контекст, в якому трапляються залякування. Якісні дослідження, з іншого боку, зокрема дослідження за участю, можуть допомогти пролити світло на ці фактори, висвітлюючи складність контекстних та реляційних аспектів булінгу та конкретні проблеми, пов'язані з вирішенням цього питання.

Отже, ми розглянули визначення такого явища, як «булінг» різних дослідників. Д.Олвеус «булінг» розуміє як, особливий вид насильства, коли одна людина (або група) фізично нападає або загрожує іншій людині (групі), останній з яких слабкіше і не може себе захистити ні фізично, ні морально. І.М. Кона, під булінгом розуміє залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підпорядкувати його собі. Д. Лейн визначає явище «булінг», як шкільне цькування і приймає позицію Роланда, що «булінг» – це тривалий фізичний або психічний терор з боку індивіда або групи щодо індивіда, яка не здатна захистити себе в даній ситуації. І. Бердишев трактує «булінг» як свідоме, тривале насильство, що не носить характеру самозахисту і виходить від одного або кількох людей [15, с. 17]. Дані автори описують «булінг», як тутожне поняття до «насилля», згідно порівняння тлумачень, вірно вважати, що «булінг» не є насильством, «булінг» є один з видів насильства. Тому нами був обраний найбільш оптимальний варіант С.В. Кривцова, де «булінг» позначає агресію одних дітей проти інших, коли мають місце нерівність сил агресора і жертви, агресія має тенденцію повторюватися, при цьому відповідь жертви показує, як сильно вона зачеплена

тим, що відбувається. [15, с. 17]. Обидва дослідники виділяють кілька основних ознак шкільного булінгу, а саме:

- негативна поведінка;
- навмисність;
- регулярність;
- нерівність сил;
- неадекватно висока чутливість жертви і гостра емоційна реакція

жертви [2, с. 58].

Основними причинами шкільного «булінгу» є:

➤ **зі сторони жертви це:**

- зовнішність;
- діалект;
- занижена або завищена самооцінка;
- страх і тривожність;
- надмірна чутливість;
- успішність;
- явно виражені фізичні захворювання;
- нав'язування всім своєї ідеї;
- порушення правил і кордонів інших;

➤ **з боку Буллера (агресора) це:**

- привернення уваги;
- помста;
- боротьба за владу;
- відновлення справедливості;
- заздрість;
- усунення суперника;
- самоствердження;
- відчуття ворожості [9, с. 42].

Особливо небезпечна причина виникнення «булінгу» з боку булера, пов'язана із задоволенням садистичних потреб у певній категорії акцентованих і дисгармонійно що розвиваються особистостей

Деякі дослідники пропонують систематизувати всі прояви булінгу в дві групи:

1 група – прояви, пов'язані переважно з активними формами приниження;

2 група – прояви, пов'язані зі свідомою ізоляцією, обструкцією постраждалих [1, с. 56-58].

У «булінгу» присутня певна структура, без неї не може відбутися. Структура складається з трьох компонентів: булер, жертва і глядачі. Булерами (агресорами), як правило виступають діти, що володіють нарцисичними рисами характеру. Основна особливість нарциса – прагнення до влади, самоствердження за рахунок інших. Властолюбні учні діляться на активних і пасивних властолюбців. Перші постійно зачіпають не тільки однокласників, а й вчителів. Вони знову і знову кидають йому виклик. З допомогою слів і дій вони як би його атакують. Вони можуть застосовувати різні тактики: робити все дуже повільно, не звертаючи уваги на нагадування про час, здавати незакінчені роботи, шуміти в той час, коли інші працюють [12, с. 14].

Д. Ольвеус виділив деякі типові риси булера, вони можуть проявлятися і у дітей, які не є ініціаторами «булінгу» в класі, але вони будуть не так явно виражені, як у самих булерів.

Типові риси булерів:

- такі діти впевнені, що якщо вони підпорядкують собі всіх однокласником,
- їм буде легше домогтися бажаного;
- швидко збуджуються і дуже запальні;
- відсутня співчуття до жертв;
- хочуть бути в центрі уваги, без глядачів не буде «булінгу»;
- вважають себе вище жертви;

- якщо ці діти не є лідерами класу, то прагнуть стати ними;
- агресивні;
- в розмовах не йдуть на компроміси;
- слабкий самоконтроль;
- часто зухвало і агресивно поведуться по відношенню до дорослих,
- включаючи батьків і вчителів;
- як правило, мають труднощі в процесі навчання в порівнянні з
- однолітками;
- як правило фізично сильніше жертви [22, с. 13].

У шкільному булінгу найчастіше бере участь ціла група дітей. Спостерігачі – це основна маса шкільного булінгу в класі. Спостерігачі булінгу часто відчують страх і безпорадності перед булером в школі. Їх може переслідувати почуття провини через те, що не відстоюють чужі інтереси, що не заступаються за дітей, яких принижують, через те, що вони підтримують кривдника. Почуття провини у них не довго присутнє, яке поступово змінюються взаємовідносини в класі і норми, діти стають цинічними і безжальними до жертв. Подібне становище в класі робить процес протистояння булінгу в цьому класі більш складним і важко рішучості.

Спостерігачами найчастіше є діти:

- бояться бути на місці жертви;
- які не бажають виділятися з натовпу однокласників;
- дорожать своїми відносинами з кривдником;
- піддаються впливу більш «сильним» в класі;
- не схильні до співпереживання і співчуття до жертви;
- відсутність ініціативи;
- приймають приниження і образа за розвагу;
- діти, які раніше піддавалися насильству, бажають відігратися за
- свої приниження [24, с. 42].

Типових жертв шкільного терору немає. Жертва може бути як випадково

обраної серед однокласників, так і сама передчуваючи можливість стати жертвою буллінг, стає його ініціатором. Будь-яка дитина може бути ізгоєм. Жертвами шкільного цькування, що не завжди, але часто стають, діти дуже чутливою по відношенню до всього класу і не здатні відстояти свою позицію. Ці діти не в змозі настояти на своєму, не можуть показати впевненість в собі і в своїх можливостях, а так само відстоювати її. Як правило ці діти намагаються не показувати виду, що їм не приємні образи чи іронічні жарти, але їх поведінка свідчить про зворотне (можуть проігнорувати, немов це не на їхню адресу було сказано, розвернутися і піти або на очах з'явитися сльози). Булери бачать емоційну реакцію жертви, її пригніченість, що її це зачіпає, починають повторювати своє приниження [11, с. 23].

Д. Олвеус виділяє два типи жертв: *перший тип* (не в змозі приховати свою слабкість, ці діти фізично слабші однокласників, невпевнені, тривожно-недовірливі, не можуть стримати емоції, часто вибираю коло дорослих, ніж коло однолітків), *другий тип дітей* (мимоволі провокують негативне до себе ставлення).

В першу групу, входять діти з такими переважаючими рисами характеру як:

- тривожність;
- чутливість;
- замкнуті в собі;
- схильні до депресій;
- фізично слабше кривдника [2, с. 63].

У другій групі, діти з такими рисами характеру:

- агресивність;
- гіперактивність;
- бурхливо реагують на провокації;
- неприємні в спілкуванні через непристойних звичок (наприклад, неохайні);
- викликають негативну поведінку у дорослих [2, с. 64-65].

Відбитки цькування на дитину залишаються на все життя, продовжуючи випробування. І можливо навіть розвиток серйозного посттравматичного стресового розладу (ПТСР), яке включає 5 фаз розвитку:

1. Фаза відчаю, підвищений рівень тривожності, коли дитина ще погано розуміє що відбувається з ним або нею.
2. Фаза заперечення-спроба витіснити з пам'яті те, що сталося з ним. Можуть з'явитися соматичні розлади, бездушність і безсоння.
3. Фаза нав'язливості або депресії. Смирення з тим, що сталося насильством на тлі емоційної лабільності, порушення сну і поганого настрою.
4. Фаза опрацювання того, що сталося, з усвідомленням причини що сталося.
5. Фаза завершення – з'являється надія на майбутнє [22, с .135].

Таким чином, буллінг залежить від сформованості дитячого колективу і дозволеності важких ситуацій. Найголовніше, якщо буллінг був перерваний на самому початку, то наслідки мінімальні у вигляді слабких негативних емоцій, але якщо «буллінг» був тривалим, то може залишити відбиток на стилі поведінки підлітків, якщо підліток був жертвою, то можливо і в подальшому буде себе вести як жертва. Шкільний буллінг – явище системне і комплексне. Тому, крім шкільного психолога, подібними проблемами повинні займатися ще й вчителі, які зобов'язані припиняти ці ситуації, а не говорити, що діти самі повинні вирішувати подібні проблеми [55, с. 94].

«Буллінг» – це не поведінка як таке, а форма взаємодії, в якій виявляються різні типи поведінки, і хоча він має структуру характерну для конфлікту, але володіє специфічними рисами. В підлітковому віці будь-яке порушення процесу спілкування переживається дуже важко і позначається на розвитку особистості, так як в віці провідною діяльністю є інтимно-особистісне спілкування з однолітками в процесі виконання колективної діяльності [23, с.18].

Д.Н. Соловйов зазначає, що при виконанні колективної діяльності у

підлітків виникає бажання стати суспільно значущим і брати участь в суспільно необхідній роботі. Дитина вчиться вибудовувати спілкування в різних колективах з урахуванням прийнятих норм взаємовідносин цього колективу, вчиться рефлексії власного поведінки і вмінню оцінювати можливості свого «Я». Сприйнятливість до засвоєння норм, цінностей і способів поведінки є специфічною особливістю соціальної активності підлітка. Період підліткового віку характеризується індивідуалізацією підлітка. Підліток шукає кошти і способи для позначення своєї індивідуальності. Крім того, Є.І. Файштейн відзначав, що для сучасних підлітків характерно прояв агресивності, грубості, жорсткості і цинізму. Тоді як, за цим ховаються глибинні переживання дитини – самотність, страх, невпевненість, а також – егоїзм, інфантилізм і духовна спустошеність [3, с. 21].

Т.Г. Румянцева вважає передумовою до групових факторів розвитку «булінгу» є середовищні фактори, які сприяють прояву одиничних випадків насильства в класі, а в подальшому до їх систематичного характеру. Такими факторами є:

- стрес, викликаний навчанням і взаємовідносинами з однокласниками і вчителями;
- байдужість і низький рівень контролю з боку вчителів і батьків за ситуацією в класі;
- несприятливий соціально-психологічний клімат [34, с. 52].

Педагоги загально освітнього закладу можуть провокувати прояв агресії в закладі. І.А. Баєва вважає, що виділення вчителем когось із учнів і формування конкурентного середовища, а також застосування насильства або психологічного тиску по відношенню до учням сприяє розвитку агресивної поведінки серед дітей. Складна і важка ситуація виникає тоді, коли керівництво і педагогічний склад намагаються не помічати і не вирішують проблему насильства в школі, покладаючи вину на жертву [36, с. 17]. Дослідниця зазначає, що в цьому випадку кривдник, відчуваючи свою безкарність, продовжує здійснювати агресивні дії, а потерпілий відчуває себе

в ще більшому розпачі і відчуває безпорадність і безнадійність, що часто призводить трагічного результату. Булінг впливає на особливості взаємодії людей в групі і на її структуру.

К. Лоренц відзначав зв'язок між структурою групи і насильством. Він говорив про те, що кожен індивід знає хто сильніший, а хто слабший нього самого, тому він схильний відступати перед сильним, і очікує, що слабкий відступить перед ним [25, с. 58].

Як правило, мова йде про знущання над учнями, а не педагогами. Психологи і соціологи, які займаються булінгом вчителів, обережно ставляться до ідеї виділити окремі типи цькування. Для подолання проблеми необхідно коректно вибрати стратегію, для цього відрізнити типи цькування, адже вони сміжні до типів прояву «булінгу»:

1. Відкрите і приховане цькування.

Відкритим цькуванням вважають псування особистих речей або фізичне насильство, тобто в такому випадку факт порушення прав можна задокументувати. До прихованих форм відноситься обговорення особистого життя або зовнішнього вигляду вчителя між собою в його присутності, напруга, яке вчитель відчуває в класі, коли лунає сміх начебто без приводу. У цьому випадку багато залежить від вчителя – вважає він себе жертвою чи ні. Іноді прихований «булінг» може довести вчителя до того, що він піде з професії. Це пережила вчителька, яка викладала англійську мову в невеликому місті. Її називали «жертвою фастфуду», говорили про неї в третій особі в її присутності, а потім завели фейковий сторінку в соціальній мережі і, увійшовши в довіру, запросили на побачення. На нього, зрозуміло, ніхто не прийшов [63, с. 6].

2. Конфлікт.

У «булінгу» завжди бере участь група, яка тисне на одну людину. Конфлікт же відбувається на міжособистісному рівні, між індивідуумами. У школі він неминучий: щоб діти і дорослі не лаялися, їм потрібно існувати у вакуумі.

3. Непопулярність.

Непопулярними вважають людей, які не входять до групи, але не відчують себе відірваними від неї в силу свого характеру. У деяких випадках непопулярність можна подолати, якщо, наприклад, акцентувати увагу групи на те, в чому ця людина досяг успіху. Але якщо піти цим методом, коли людину труять, то стане тільки гірше – його будуть труїти ще й за чужу похвалу [78, с. 4].

4. Шеймінг.

Прикладом слугує вчителька з Омська, яка була засуджена в інтернеті за фотосесію в купальнику, яку та зробила у вільний від роботи час. Її навіть звільнили за це зі школи, але незабаром відновили на посаді. Психолог вважає, що таке обговорення в мережі складно назвати цькуванням. Булінг – це повторювана поведінка. Скандал в інтернеті, як правильно, одиничне. А ось якщо він повторюється раз за разом, то це буде вже цькуванням.

5. Пресинг.

Один з варіантів пресингу, з яким стикаються вчителі, тривалість психологічного тиск з боку шкільного керівництва або чиновників у сфері освіти. Його причина лежить в тому числі в нестачі довіри між людьми.

Порядку 23% вчителів вважає за краще замовчувати те, що їх труять. За підтримкою до сім'ї звертається лише третина. До друзів – практично ніхто. Статус дорослої людини, який ніби як живе повноцінним життям, не дозволяє скаржитися публічно, що над ним знущаються п'ятикласники. Зізнатися в цькуванні – все одно, що розписатися у власній профнепридатність [11, с. 4].

Інтегруючись у світ інтернет-технологій, підлітки стають вразливими до віртуальної агресії однолітків, яка може довести навіть до самогубства. Кібербулінг (cyber bullying), Підлітковий віртуальний терор, отримав свою назву від англійського слова (bull – бик), з родинними значеннями: агресивно нападати, ятрити, задирати, чіплятися, провокувати, дошкуляти, тероризувати, труїти. У молодіжному сленгу є дієслово аналогічного Походження-бикувати. Кібербулінг – це напади з метою нанесення психологічної шкоди, які здійснюються

через електронну пошту, сервіси миттєвих повідомлень, в чатах, соціальних мережах, на web-сайтах, а також за допомогою мобільного зв'язку. Така багаторазова повторювана агресивна поведінка має на меті нашкодити людині і базується на дисбалансі влади (фізичної сили, соціального статусу в групі). Кібер-булінг включає цілий спектр форм поведінки, на мінімальному полюсі якого – жарти, які не сприймаються всерйоз, на радикальному ж – психологічний віртуальний терор, який завдає непоправної шкоди, призводить до суїцидів і смерті. Є також поняття буліциду–загибелі жертви внаслідок булінгу [11, с. 8].

Дослідники виділяють вісім основних типів кібер-булінгу:

1. Перепалки, або флеймінг (обмін короткими емоційними репліками між двома і більше людьми, розгортається зазвичай в публічних місцях мережі. Іноді перетворюється в затяжний конфлікт. На перший погляд, флеймінг – боротьба між рівними, але за певних умов вона може перетворитися на нерівноправний психологічний терор. Несподіваний випад може викликати у жертви сильні емоційні переживання) [25, с.58].

2. Нападки, постійні виснажливі атаки (повторювані образливі повідомлення, спрямовані на жертву, наприклад, сотні sms на мобільний телефон, постійні дзвінки, пов'язане перевантаженням персональних каналів комунікації. Зустрічаються також в чатах і форумах, в онлайн-іграх цю технологію найчастіше використовують грифери (група гравців), що мають на меті не перемогу, а руйнування ігрового досвіду інших учасників). [21, с. 58].

3. Наклеп (поширення образливої і неправдивої інформації. Текстові повідомлення, фото, пісні, які часто мають сексуальний характер. Жертвами можуть бути не тільки окремі підлітки , часом трапляються розсилки списків («хто є хто в школі», «хто з ким спить»), створюються спеціальні «книги для критики» (slam books) з жартами про однокласників). [21, с. 65].

4. Самозванство, перевтілення в певну особу (переслідувач позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль доступу до акаунту в соціальних мережах, в блозі, пошті, системі миттєвих повідомлень, або створює свій

акаунт з аналогічним нікнеймом і здійснює від імені жертви негативну комунікацію. Організація "хвилі зворотних зв'язків" відбувається, коли з адреси жертви без її відома відправляють друзям провокаційні листи). [21, с.73].

5. Обдурювання, виманювання конфіденційної інформації та її поширення (отримання персональної інформації та публікація її в інтернеті або передача тим, кому вона не призначалася) [21, с. 80].

6. Відчуження (ізоляція). Будь-якій людині притаманне бажання бути включеним в групу. Виняток же з групи сприймається як соціальна смерть. Чим більшою мірою людина виключається з взаємодії, тим гірше він себе почуває, і тим більше падає його самооцінка. У віртуальному середовищі це може призвести до повного емоційного руйнування дитини. Онлайн-відчуження можливе в будь-яких типах середовищ, де використовується захист паролем, формується список небажаної пошти або список друзів. Кібер-остракізм проявляється також у відсутності відповіді на миттєві повідомлення або електронні листи [21, с.89].

7. Кіберзлочинність (приховане вистежування жертви з метою організації нападу, побиття, згвалтування і т. д) [21, с.110].

8. Хеппісліпінг (назва походить від випадків в англійському метро, де підлітки били перехожих, тоді як інші записували це на камеру мобільного телефону. Зараз ця назва закріпилася за будь-якими відеороликами із записами реальних сцен насильства, «реаліті». Ці ролики розміщують в інтернеті, де їх можуть переглядати тисячі людей, без згоди жертви. Починаючи як жарт, хеппісліпінг може закінчитися трагічно [23, с.132].

Відмінності кібербулінгу від традиційного реального обумовлені особливостями Інтернет-середовища: анонімністю, можливістю фальсифікації, наявністю величезної аудиторії, можливістю дістати жертву в будь-якому місці і в будь-який час.

Реальний булінг – це ситуація в шкільному дворі, де старші або сильніші діти тероризують молодших, слабких, він закінчується, коли дитина

приходить зі школи додому. Кібер-булінг триває весь час: інформаційно-комунікаційні технології стають невід'ємною частиною життя сучасних підлітків, і від кібер-нападок неможливо сховатися. На відміну від реального цькування, для кібер-булінгу не потрібні м'язи або високий зріст, а тільки технічні засоби, час і бажання когось тероризувати.

Анонімний ворог може залишатися невідомим, тоді жертва мучиться питаннями: *за що? Чому саме я? Хто це робить зі мною?* Жертви кібер-булінгу ще сильніше, ніж жертви реальних нападок, бояться звертатися за допомогою до дорослих, так як побоюються додаткового покарання — позбавлення привілеїв користуватися комп'ютером або мобільним телефоном, що для багатьох батьків є логічним виходом з подібної ситуації. Страх втратити доступ до віртуального простору змушує жертв кібер-булінгу приховувати свою проблему від дорослих.

2.2. Вітчизняний та зарубіжний досвід дослідження

«Булінг» – це світова проблема, він присутній у всіх країнах. Чи не дивлячись на те, що феномен «булінгу» в різних країнах по-різному розуміють, сенс, мотивація, причини і структура взаємовідносин підлітків в ситуації булінг одна. В даний час проблеми «булінгу» приділяють багато уваги, що це таке, хто почав це вивчати, які особливості у учасників феномена «булінгу» (хто ініціатор, які діти частіше піддаються «булінгу», які є прихильниками, спостерігачами), які причини, дослідники пишуть рекомендації як запобігти цьому явищу, але тим не менше ця проблема досі актуальна, так як цей процес латентний, тому не зрозуміло це «булінг» або якесь непорозуміння серед підлітків, а так само і не всі методи дієві в подоланні булінг [46, с. 5].

Тому з кожним днем все більше і більше з'являється статей з дослідженням феномена «булінгу». За кордоном проблеми «булінг» приділяють значну увагу, як фахівці, так і громадські організації. Існують сайти, які пропонують допомогу дітям, які піддаються цькуванню з боку

однокласників. Сайти містять інформаційні матеріали, як для дітей, так і для батьків, вчителів, пропонують онлайн або очні психологічні консультації, мотивують дитину не приховувати епізоди знущань, просити у дорослих допомоги. Різні дослідники надають різні показники залученості дітей в булінг. Деякі зарубіжні дослідження показують, що число дітей, що піддаються «булінгу», становить від 10 до 25%. Інші дослідження наводять дані, згідно з якими близько 40% опитаних дітей піддаються шкільного насильства.

I. Кон пояснює такі відмінності в цифрах за наявністю булінгу в закладах загальної середньої освіти в розумінні феномена «булінгу». Одні називають булінгом серйозні акти агресії, а інші – будь-які погрози і образи, без яких не обходиться навіть саме Мирлюбне людське співтовариство. Проте зрозуміло, що мова йде про серйозне і масове явище. У дослідженні виявлення феномена булінгу відсутні стандартизовані методики, тому використовують опитувальники, анкети та спостереження [58, с. 51].

А. І. Авер'янов у своїй статті «Булінг, як виклик закладу загальної середньої освіти» проводив анонімне опитування на виявлення ступеня обізнаності дітей про вплив булінгу. В опитуванні брали участь з 6 –11-ті класи включно, загальна кількість дітей склала 100 осіб: 50 дівчаток і 50 хлопчиків. За результатами дослідження всі учасники опитування виявилися знайомими з явищем булінгу в тій чи іншій мірі. 91% дітей заявили, що безпосередньо або опосередковано стикалися з явищем булінгу в минулому або в сьогоденні. Шкільне цькування починається з 2 класу і триває аж до 9 класу, найбільш інтенсивно її відчують учні 5 – 7 класів. А ось 10-11 класники заявили, що в їхніх навчальних групах такого явища немає [31, с. 51].

За даними Д. Олвеуса, в Норвегії 11% хлопчиків і 2,5% дівчаток зізналися, що в середніх класах школи вони регулярно труїли товаришів зі свого класу. Опитування 15 тис. американських школярів 4–10-х класів показав, що 17% з них протягом минулого року «іноді» або частіше піддавалися цькуванню з боку однокласників. Другим показником наявності

булінгу є його тривалість. Наприклад, опитування 1200 дітей, які відповіли на питання Інтернет-сайту «KidsPoii», показав, що булінгу піддалися 48%, у тому числі 15% – неоднаково, а самі займалися ним 42%, причому 20% – багаторазово [19, с. 16].

Наступним критерієм наявності булінгу в колективі є його характер: фізичний, психологічний або змішаний. Дослідження В. С. Собкіна, показує, що регулярному фізичному і / або психологічному насильству піддавалися від 0,7 до 4% московських старшокласників (опитано 948 осіб), а епізодичному психологічному насильству – до 46% старшокласників. Інше дослідження (60 опитаних) показує, що 30% школярів відчувають регулярне фізичне та/або психологічне насильство з боку однокласників [53, с.18]. Четвертим критерієм феномена «булінгу» є учасники: буллер (травитель, кривдник, переслідувач і т. д.), жертва і спостерігачі (глядачі, прихильники і т.д.). У місті Мінськ, було проведено дослідження серед підлітків для виявлення середовища школярів. В результаті анкетування було виявлено, що 86% респондентів стикалися з булінгом в школі, з них 70% були свідками булінгу, 13% ставали його жертвами, 17% були буллі. 95% респондентів стали учасниками булінгу у своєму шкільному класі. В інших дослідженнях 19 % школярів самі когось вибирали в якості жертви, а 6% одночасно ставали жертвами булінгу і виступали в ролі агресорів.

С.Н. Єніколопов говорить про те, що 13% опитаних учнів дев'яти мінських шкіл включені в процес «булінгу» у віктимній ролі, 20% – в якості агресорів [19, с. 28].

У своїй роботі А.І. Авер'янов виділяє рольове співвідношення наступним чином: 14% дітей брали участь в якості агресора, 13% в ролі жертви, 7% в обох ролях, 59% в ролі спостерігача і 25% в ролі захисника жертви [19, с. 17-20].

Дослідниця С.В.Кривцова стверджує, що в різних країнах показники ініціативності цькування приблизно однакові 7% дівчаток і 12% хлопчиків є буллерами. П'ятим критерієм наявності булінгу виділяють основні прояви

феномена: зовнішність, поведінка, успішність, матеріальне благополуччя і т. д. [19, с. 56].

С. В. Волікова пише, що найчастіше діти-жертви і діти, які бачать, що їх однокласників ображають, причиною знуцань називають зовнішній вигляд (57,7%) дітей-жертв. Так само в якості причини виступають поведінка, що відрізняється від поведінки однокласників (21,1%) і успішність (12,7%) [19, с. 58].

У дослідженні А. І. Авер'янова, причинами цькування діти виділяють: близько 55% учасників опитування називають зовнішність, 15% – поведінка, 11% – національність, 8% – матеріальне становище, 7% – характер, 6% – успішність. Можна з упевненістю констатувати, що діти не переносять демонстрованих несхожостей і нестандартностей, проявляючи інтолерантність до різного роду відмінностей, а приводом для початку цькування може послужити що завгодно, починаючи від писклявого голосу до підозр у крадіжці.

В якості розгорнутих форм «булінгу» діти на перше місце поставили бійку (44%), далі – плітки (39%), байкот (31%), обзивання, образи (13%) і висміювання (11%). Значно рідше використовуються також загрози (4%) і псування особистого майна (2%). За даними 2007 р., в США 32% учнів переживали досвід шкільного цькування-глузування, є поширення чуток, биття, плювки, погрози, відмова в спілкуванні, їх змушували робити те, що вони не хотіли, або псували їх майно. Шостим показником наявності явища «булінгу» виділяють дозволеність. Як показали дослідження, 42% учнів намагаються впоратися з нею самостійно, даючи здачі. Наскільки це є ефективним, поки незрозуміло. Як відомо, жертва практично завжди виявляється слабкіше агресора і їй себе захистити поодинці не вдається. 24% респондентів заявили про те, що вони повідомляють про факти знуцання і цькування вчителям і своїм батькам. 12% намагаються дружити з сильними і авторитетними хлопцями, знаходячи в їх особі захист, 8% дітей намагаються ігнорувати кривдника [28, с. 17].

Значно рідше діти вдаються до таких способів, як спроба налагодити відносини з агресором, переведення в іншу школу, уникнення зустрічей з «булінгом», просто перетерпіти. Якщо говорити про вікові особливості протистояння шкільному цькуванню, то тенденція очевидна, що молодші школярі частіше звертаються до вчителів та батьків, підлітки вибирають дружбу з сильними учнями, старшокласники намагаються захищатися самостійно. За дослідженнями С. В. Волікової було прогностичне питання про те, що б самі учні зробили для того, щоб, якщо вже й не зжити повністю явище шкільного «булінгу», то істотно його послабити. Найбільший відсоток дітей (13%) не бачать вирішення цієї проблеми і не знають як з нею впоратися. 8% – вважають, що слід усунути агресора (перевести в інший клас, вигнати зі школи та ін.). 7% дітей вважають, що «булінг» неминучий, а 3% навіть вважають його «справою веселою». Близько 10% респондентів відзначили, що потрібно більше займатися виховною роботою в школі і вдома, а 8% пропонують посилити педагогічний контроль за учнями, особливо на перервах або в місцях скупчення дітей. Є й безліч інших пропозицій від дуже простих до самих екзотичних. Аналізуючи вікові особливості відповідей на дане питання, слід звернути увагу, що чим молодші учні, тим частіше вони не знають відповіді на питання або закликають до загального миру. Підлітки частіше пропонують кардинальні і категоричні заходи (покарати, вигнати, змусити мити парти, залякати агресора та ін.). Старші ж учні апелюють до виховних заходів, до більшої участі педагогів і батьків у цьому процесі, до допомоги психологів. «Булінг» веде за собою певні наслідки, у всіх учасників булерів, жертв і спостерігачів змінюється особистість. Причому, змінюється особистість дитини не в кращу сторону, залишаючи свої сліди на все життя [28, с. 24].

Діти і підлітки, які піддаються шкільному насильству, часто скаржаться на головні болі, порушення сну, порушення в області шлунково-кишкового тракту, страхи, знижений настрій, порушення апетиту та інші симптоми

депресії і тривоги. Рівень депресії у таких дітей від трьох до семи разів вищий, ніж у популяції.

І. С. Бердишев і М. Г. Нечаєв вказують, що клінічні наслідки проявляються у жертв «булінгу» у вигляді різних видів дезадаптації, постстресовий реакцій, а також розвиваючих параноїдальних реакцій. Серед школярів визнають у себе суїцидальні думки і наміри 35% вказували, що знущання серед однолітків у школі були значущим стресом, що вплинули на розвиток суїцидальних настроїв. Діти, піддаються «булінгу», можуть бачити в смерті єдиний спосіб позбавлення від насильства, приниження, знущань, з якими не можуть впоратися іншими способами [60, с.15].

Б. Лоусі посилається на різні дослідження, що показували, що наслідки шкільного цькування, можуть проявлятися протягом усього життя. Так, наприклад, дослідження групи чоловіків, що народилися в 1950-і рр. в Данії, показало, що дорослі чоловіки, які пам'ятають, як їх труїли в школі, значно частіше мали діагноз «депресія» в середньому віці. Дорослий, які були жертвами «булінгу» в дитинстві, мають значно вищий рівень депресії і більш низький рівень самооцінки, частіше схильні до соціальної ізоляції, частіше проявляють симптоми соціальної тривожності, риси асоціальної поведінки.

Ситуація шкільного насильства негативно впливає не тільки на жертв, а й на агресорів. Так, П. Рантанен, обстеживши 16 410 підлітків від 14 до 16 років, показали, що підвищений рівень депресії і суїцидальні думки часто зустрічалися як у жертв булінгу, так і у хуліганів, які допустили акти фізичної та психологічної агресії по відношенню до однокласників.

І. Кон у своїх дослідженнях стверджував, що практично у всіх країнах і віках «булінг» більш поширений серед хлопчиків, ніж серед дівчаток, і його жертвами також частіше стають хлопчики. Це не просто пустощі або грубість, а особлива форма взаємин. Статеві (гендерні) властивості «булінгу» пов'язані не стільки з підвищеною агресивністю хлопчиків як таких (агресивних за природою хлопчиків значно менше, ніж прийнято думати), скільки з особливостями хлоп'ячої нормативної культури, яка помітно змінюється з

віком. У середовищі маленьких хлопчиків фізична агресія, як правило, тягне за собою непопулярність і соціальне відторгнення з боку однолітків. У молодших підлітків положення змінюється: творчість і агресивність сприяють підвищенню статусу хлопчика у однолітків власної статі, а потім і у дівчаток [22, с.35-40].

Хлопчики і дівчатка користуються різними формами «булінгу». Якщо хлопчики частіше вдаються до фізичного «булінгу» (стусани, поштовхи тощо), то дівчатка охочіше користуються непрямими формами тиск (поширення чуток, виключення з кола спілкування).

Крос-культурне дослідження цькування підлітків в Європі показало розкид: від 9% хлопчиків в Швеції до 45% в Литві і від 5% дівчаток в Швеції до 36% в Литві переживали два або більше епізодів «булінгу» за минулий місяць.

Проаналізувавши вітчизняну та зарубіжну літературу з проблеми «булінгу», можна зробити висновок, що «шкільний булінг» є світовою проблемою. На цю тему є багато досліджень, але, як правило, вони проведені на маленьких вибірках і не мають великої значущості, так як ці дослідження неможливо перенести на велику групу дітей [39, с.10].

Висновки до розділу 2

В ході проведеного теоретичного аналізу індивідуально-особистісних особливостей учасників «булінгу», а саме дітей шкільного віку було встановлено, що «булінг» – це форма міжособистісної взаємодії, при якій одна людина або група дітей усвідомлено виступає кривдником, інша сторона є жертвою (яка свідомо слабкіше психологічно або фізично) тривалий час і систематично піддається фізичному, емоційному впливу. Однією з причин виникнення «булінгу», є прагнення до подолання почуття неповноцінності, яке дитина переживає досить довго. Незрілість, несамотійність, невпевненість призводять до хворобливого переживання свого підлеглого положення, з'являється прагнення, у що б то не стало досягти переваги над

більш сильними і умілими. Звичайно, це причина соціально-педагогічного порядку. Дорослі, які не вміють або не хочуть зрозуміти почуття дитини, які принижують його, показують свою перевагу, стимулюють виникнення агресивної поведінки.

У гендерному аспекті в прояві юнацького «булінгу» спостерігаються тенденції, що дівчата більш схильні до висміювання, інтриг проти «жертви», наклеювання ярликів і присвоєння кличок, поширенню пліток і чуток, причому ця особливість з віком тільки посилюється; юнаки схильні до фізичної агресії, фізичну розправу над «жертвою», клички і висміювання, вербальна агресія, лише супроводжує цькування. У зв'язку з цим, в якості пріоритетних в роботі з юнаками нами виділені наступні завдання: зниження рівня агресивності, неконтрольованого почуття гніву і злості; формування навичок адекватного і безпечного вираження гніву; зниження рівня тривожності уюношей; підвищення рівня самооцінки; розвиток почуття емпатії; здатності розуміти свої почуття; розвиток комунікативних якостей, оптимізація міжособистісних відносин, підвищення групової згуртованості.

Проведення психокорекційної роботи з жертвами «булінгу» в освітньому середовищі, повинно бути направлено на підвищення особистісних ресурсів совладання з важкою ситуацією і ґрунтуватися на формуванні їх життєстійкості, в структурі якої особливу увагу необхідно приділити компонентам залученості і контролю. Основною стратегією методики запобігання «булінгу» в освітній установі є залучення персоналу школи, учнів та їх батьків до вирішення цієї проблеми, підвищення їх обізнаності щодо ситуації «булінгу». Протягом всієї нашої роботи, поставлені нами цілі, були досягнуті.

Аналіз дослідницьких робіт надав змогу розглянути явище «булінгу» з різних сторін. Незважаючи на те що визначення терміну «булінг» кожен дослідник визначає по своєму, вони всі відзначають, що жертви «булінгу», як правило, постійно відчують безліч негативних емоцій (смуток, тривогу, гнів, фрустрацію), що, в свою чергу, нерідко призводить до депресій і проблем з

успішністю. Причому негативні наслідки цькування більш болючі для популярних підлітків, ніж для тих, хто звик до положення «ізгоя». Особливо вони «підкреслюють», що «шкільний булінг» має небезпечні психологічні наслідки для його жертв, а виктимізація в підлітковому віці може відбитися на всьому подальшому житті людини.

РОЗДІЛ 3 ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Особливості психолого-педагогічній профілактики булінгу у закладах загальної середньої освіти

Шкільний «булінг» розглядається в сучасному світі як серйозна соціально-педагогічна проблема. У країнах Євросоюзу не раз проводилися наради на рівні міністрів освіти і вироблялися законодавчі заходи щодо його профілактики. Антібулінгові акції проводяться як на місцевому, так і на національному та навіть міжнародному рівні. Мова йде не про повне подолання «булінгу», бо це явно неможливо, насильство і погрози є невід'ємною частиною нашого світу, а лише про профілактику його найбільш небезпечних наслідків [19, с.180]

Загальні компоненти програм:

1. Інформування вчителів, співробітників школи, дітей і батьків про проблеми «булінгу», його механізми та наслідки.
2. Єдині для школи правила щодо «булінгу» і скоординовані заходи з профілактики та подолання.
3. Навчання вчителів.
4. Групові заняття з дітьми.
5. Надання допомоги жертвам «булінгу».
6. Взаємодія з батьками.
7. Зазвичай будь-яка програма включає в себе як превентивні заходи, так і втручання / заходи по вирішенню існуючих проблем.
8. Будь-яка програма включає в себе заходи і заходи на трьох рівнях: школи, класу і індивідуальному.

Індивідуальні компоненти, які варіюються від програми до програмі:

- докладне дослідження проблеми і її поширеності в конкретній

школі (анонімні опитувальники дітей, опитувальники для вчителів, опитувальники для батьків, спостереження). Обговорення результатів співробітниками школи, з дітьми і батьками;

- акцент на взаєминах між дітьми і між дітьми і вчителями, створення приймаючої, комфортної і відкритої атмосфери в школі і в класі;
- включення занять з профілактики булінгу в обов'язкову шкільну програму;
- створення зводу правил, спільно з дітьми, відносно «булінгу» і поведінки дітей при зіткненні (безпосередньо чи опосередковано) з ним;
- «Бібліотерапія» (використання на заняттях художньої літератури, присвяченій булінгу);
- фільми та наочні посібники;
- драма-терапія: рольові ігри, програвання ситуацій цькування, тощо;
- контроль дітей під час шкільних змін і поза класів, організація ігрового простору.
- акцент на роботі з дітьми-свідками цькування: пасивними учасниками і дітьми, які вважають за краще ніяк не брати участь, зміна групової динаміки (KiVa) [19, с. 184];
- створення на базі школи команди фахівців з «булінгу» / антибулінгових комітетів (вчителі, психолог / соц. працівник, директор);
- створення комітетів, в яких беруть участь діти, для розробки правил по відношенню «булінгу» і заходів для його подолання;
- створення лінії довіри з питань «булінгу» на базі школи (або декількох шкіл);
- регулярні зустрічі з батьками;
- організація груп підтримки для дітей жертв цькування, для батьків дітей жертв і для батьків дітей – «агресорів»;
- індивідуальна психологічна робота з дітьми – жертвами;

- тренінгі впевненої поведінки для дітей-жертв [19, с. 184].

Відносно дітей-агресорів: найбільша варіативність в підходах і методах:

- деякі школи дотримуються системи жорстких санкцій і покарань;
- у багатьох програмах акцент робиться на надання своєчасної психологічної допомоги дитині: індивідуальна і групова робота;
- спільні зустрічі з жертвою «булінгу» (часто разом з батьками), на яких дитина-жертва цькування розповідає про свої переживання в зв'язку з цим
- в деяких програмах ведеться активна робота з батьками [19, с. 185].

У своїй роботі ми проаналізували вісім національних антибулінгових програм програм, які були апробовані і підтримані на державному рівні в своїх країнах. Більшість цих програм виникли як результат досліджень шкільного «булінгу» на підставі програми ОВРР, але з урахуванням національних особливостей. В Україні до проблем дисципліни та насильства школи підходять по-різному останні роки широкого поширення набули програми, спрямовані на роботу з соціально-емоційним навчанням, побічно пов'язані з програмою Positive Action.

Під ефективністю цих програм розуміється:

- стабільне зниження показників поширеності булінгу в період апробації та впровадження програми;
- наявність оцінки відстрочених результатів використання програми;
- опис методичних рекомендацій;
- комплексну програму впровадження протівобулінгово інструментарію [19, с. 186-187].

SAVE/ANDAVE

Першою програмою, розробленою в Іспанії, був проект SAVE, який потрапив в першу національну компанію протидії «булінгу».

ANDAVE. В кінці 90-х приблизно десять шкіл взяли участь в апробації програми, дослідницької команді також вдалося зібрати дані про відстрочений

ефект програми по закінченню чотирьох років. Натхненням для авторів стали успішні дослідження в містах Берген і Шеффілд.

Проект SAVE об'єднує дослідницьку ініціативу з комплексом превентивних дій, спрямованих на скорочення випадків віктимізації і насильства в початковій і середній школі. аналогічно дослідникам з Шеффільда, автори цього проекту апелюють до необхідності роботи з усією школою. Ортега, один з авторів програми, пропонувала серію одноразових дій на різних рівнях шкільного взаємодії [34, с. 120].

Ці дії в першу чергу спрямовані на розвиток почуття благополуччя, навичок комунікацій у школярів, виділення спільних цінностей у підлітків. Крім того, у ході проекту передбачалася робота з педагогічним складом, а саме це освіта з проблемою булінгу в школі і питаннях співпраці вчителів. На особистісному рівні розвивалася емпатія і здатність до рефлексії, йшла робота з навичками критичного мислення.

Найефективніший вектор роботи проекту SAVE – демократизація процесу управління співіснування школярів в колективі, а також емоційне і ціннісне навчання. Демократизація здійснювалася через введення чітких і ясних правил, які були орієнтовані на встановлення позитивних міжособистісних зв'язків. Основним методом була пряма робота з учнями-ініціаторами або жертвами. Вона була спрямована на підвищення емоційної компетентності учнів, навчання навичкам соціальної поведінки [34, с. 121].

Завдяки подібній роботі на 57% знизилася частка «ініціаторів» і «жертв» в колективі, а також підвищилася на 7% частка «свідків». Крім того, в експериментальній групі на 16% збільшилася кількість дітей, які повідомляють про те, що їхні стосунки з однолітками стали краще, також на 41% скоротилася кількість жертв, які виявлялися неодноразово в ситуації булінгу протягом року.

В рамках вивчених програм був проведений безпосередній аналіз етапів впровадження програми, особливостей роботи з різними категоріями учасників процесу, показників знижень поширеності шкільного булінгу.

Bulli & Pure (Bullies and Dolls)

Bulli & Pure – італійська програма протидії Буллінг, яка спрямована не тільки на зміну поведінки окремих осіб, а й на формування згуртованості групи однолітків. Основні цілі програми – зниження рівня віктимізації і кількості випадків цькування.

Bulli & Pure призначена як для індивідуальної роботи, так і для роботи з групою підлітків, програма проводиться протягом усього навчального року. Цільова аудиторія – учні середньої та старшої школи, тобто діти від 10 до 16 років.

В рамках програми використовуються навчальні відеоролики і буклети, проходять дискусії та інші заходи.

Мета – донести до школярів, що буллінг може привести до безлічі негативних результатів в перспективі. Програма апробувалася в рамках тригодинної сесії один раз в тиждень протягом трьох тижнів [34, с. 135].

Діти повинні були вчитися розпізнавати та розуміти негативні наслідки насильства, шукати альтернативи для виходу агресії і навчатися навичкам співчуття та емпатії.

У програмі Bulli & Pure були порушені три великі теми:

- «знуцання над однолітками»;
- «діти, які спостерігали домашнє насильство»;
- «Цикл насильства».

Для кожної з був знятий навчальний і просвітницький ролик. Цими відео повинні були починатися інтерактивні уроки, протягом яких вчителі обговорювали зі школярами сам ролик і ту частину буклету, з яким ролик тематично був пов'язаний. Всі уроки в пробному варіанті проходили під контролем експертів, а педагоги збирали різні думки підлітків по темі шкільної цькування в фокус-групах. Найбільш ефективною програма виявилася для учнів середньої школи (11-14 років), оскільки для цього віку міжособистісне спілкування в середовищі однолітків є пріоритетним [34, с. 140].

Крім перегляду відеороликів, до навчання були включені групові обговорення і рольова гра. Для творців програми був важливий прояв емоційної підтримки жертв з боку і однолітків, і педагогічного складу. Також заохочувалися будь-які активні дії у вирішенні конфліктів і допомоги жертвам в подоланні наслідків булінгу. Згідно з Baldry and Farrington, програма дала позитивний ефект для учнів середньої та старшої школи, але при цьому погіршилася статистика зі страховими випадками шкільного цькування в середовищі молодших класів. Автори припустили, що програма краще працювала зі старшокласниками в силу більшої розвиненості у них необхідних когнітивних навичок, в той час як учні молодшої школи стали повідомляти про більшу кількість випадків булінгу після початку програми, тому що вони навчилися краще розпізнавати його сценарії.

The Donegal и ABC

Програма Donegal по боротьбі з булінгом проводилася в Ірландії в однойменному графстві, за цим послідувала робота над національною програмою ABC. Donegal була апробована в 42 початкових школах. Половина шкіл пройшла попередні тестування, а також проби після завершення програми для оцінки відстроченого ефекту. Програма ABC була поширена в 68 школах, з яких попередньої і контрольної оцінці піддалися чотири заклади освіти [34, с. 165].

Обидві програми працювали на загальношкільних рівнях, також вони були схожі за характером тих заходів, які були обов'язкові до проведення. Програми починалися з навчання педагогічних працівників (11 вчителів в Donegal і – в ABC). Навчені педагоги стали координаторами шкільних мереж, в кожен з яких входили від трьох до п'яти закладах освіти. Ці викладачі надавали допомогу і підтримку всім членам шкільних спільнот, включаючи поради директорів, самих співробітників, батьків і учнів. Були також надані спеціальні матеріали, в тому числі пакети посібників для вчителів і для батьків. Учням були запропоновані матеріали з профілактики «булінгу» і переліку порад, як реагувати на подібні ситуації. Заклади загальної середньої

світи, на базі яких проводилися програми, брали єдину політику боротьби з цькуванням. Вона включала в себе конкретні процедури за поданням звітності, реєстрації та розслідування інцидентів. Було відкориговано зміст навчальних програм; включені додаткові години навчання про соціальну поведінку, соціальним і емоційним навичкам і ненасильницького вирішення конфліктів [34, с.173-174].

Навчання проходило у формі зборів і групових занять, розроблялися рольові ігри, антибулінгвові плакати, йшла активна музична і театральна діяльність, створювалися сценарії до фільмів. за словами О'Море та Мітон, впровадження Donegal призвело до 20-відсоткового зниження віктимізації (50-процентному в разі жертв повторюваного булінг) і 17-відсоткового зниження випадків ініціації цькування (70-відсотковому в разі повторних актів). Результати використання програми ABC був менш переконливі. О'Море та Мітон пояснили це більш низьким ступенем моніторингу процесу і результатів. Крім того, дуже сильно відрізнялися форми впровадження програм. У разі ABC діти навчалися в літній школі, в той час як Donegal проводила навчальні серії по вихідним. У ABC практикувалися мережеві групи, які були розосереджені по всій країні, і куратори груп спілкувалися виключно по електронній пошті, тоді як в Donegal була введена практика особистих зустрічей.

Viennese Social Competence (ViSC)

Програма ViSC є основною профілактичною програмою, призначеною для учнів 5-8 класів (11-15 років) в Австрії. Запобігання «агресії» та «булінгу» визначається, як завдання розвитку і зростання самого закладу освіти. Первісна реалізація програми тривала близько року.

Відповідно до національної стратегії Австрії «Разом проти насильства», головною метою програми ViSC є зниження агресивної поведінки і числа випадків цькування, а також розвиток соціальних та міжкультурних компетенцій в закладах освіти. Протягом першого семестру навчального року програма займається профілактичними заходами в школі, при цьому основною

цільовою групою навчання є вчителі. Профілактичні заходи на рівні класу для школярів вводяться викладачами у другому семестрі. Протягом цього семестру цільовими групами стають і вчителі, і школярі. З метою сприяння передачі знань між дослідниками і практиками була розроблена і застосована каскадна модель «тренер тренерів» : дослідники навчають тренерів ViSC (які називаються мультиплікаторами), мультиплікатори навчають вчителів, а самі педагоги навчають своїх учнів. Курс ViSC для навчання мультиплікаторів проходив у Віденському університеті протягом трьох років [34, с. 180-181].

Тренери ViSC були набрані австрійським федеральним Міністерством освіти через офіційні запрошення листи, які були направлені всім ректорам університетів і керівникам шкільних психологічних служб в Австрії. Ідея полягала в навчанні співробітників, що працюють в навчальних закладах або в шкільних психологічних службах, щоб забезпечити постійну передачу знань між дослідниками і фахівцями-практиками. Курси ViSC знайомлять тренерів з філософією і інструментами програми ViSC і надають їм докладні інструкції про те, як найкращим чином її реалізувати.

Впровадження програми в закладах загальної середньої освіти проводились на індивідуальному і загальношкільному рівнях. Учням було запропоновано взяти на себе відповідальність за своє соціальне середовище і за взаємодію з однолітками, надана можливість активно сприяти поліпшенню шкільної обстановки. Були також поодинокі компоненти, спрямовані на стимулювання соціальних та емоційних навичок, таких як управління емоціями, тренінг самооцінки і навчання копінг – стратегій (стратегій роботи з важкими ситуаціями). ViSC надавав школам довідник для учнів та вчителів, а освітня програма включала

13 двогодинних занять. В якості методів роботи були запропоновані тренінги, рольові ігри, дискусії, драматичні постановки і ін. Ці методи дозволяли аналізувати соціальні ситуації, і підлітки отримували інформацію про те, що подібні ситуації можуть бути зрозумілі по-різному.

Потім учні повинні були брати участь в проектній роботі в творчих групах за тематикою профілактики «булінгу» (створювалися, наприклад, пісні, відео або стінгазети).

ViSC впровадили в багато австрійські закладах освіти. У 13 школах була проведена великомасштабна оцінка ефективності програми, яка включала в себе як попереднє тестування, так і оцінку результатів після завершення програми. Також передбачався моніторинг змін на всіх етапах проходження програми. Згідно Strohmeier, ця програма була ефективною в зниженні частоти залученості підлітків в ситуації «булінгу», знизилася кількість як його ініціаторів, так і жертв. При цьому попередні результати показали, що рівень віктимізації змінився незначно.

School-Wide Positive Behavioral Interventions and Supports (SWPBIS): Expect Respect.

Програма SWPBIS («Загальношкільні позитивні поведінкові втручання і підтримка»), запропонована в США в 1998 році, основною своєю метою бачила забезпечення соціальної поведінки і підвищення успішності учнів в школах. Шкільна PBIS заснована на практичному застосуванні результатів досліджень, зібраних на базі 7000 шкіл, де реалізуються успішні програми зі зміни шкільного середовища [34, с. 190].

Ця система покращує якість життя дітей і підлітків, роблячи їх поведінку в конфлікті більш адекватною і соціально прийнятною. Надання різних видів підтримки, які відповідають потребам кожного учня, називається багаторівневою системою підтримки (MTSS). Ця програма також була використана для зниження кількості випадків шкільної травлі, при цьому основний упор робився на навчанні педагогів. Шкільний персонал пройшов навчання і отримав матеріали, а потім реалізував програму в школах під наглядом тренера (по одному на кожні три школи). Після цього співробітники шкіл працювали в малих командах, які також повинні були відвідувати щорічну літню підготовку. Заздалегідь передбачена певна процедура моніторингу впровадження програми.

PBIS була реалізована на трьох рівнях. Універсальний шкільний рівень (включав фіксацію зміни шкільної політики і встановлення правил, які були відомі і схвалені усіма членами шкільного співтовариства. Прихильність цим правилам посилювалася через введення різних нагород, призів або привілеїв. Порухення правил викликало передбачувані і незмінні негативні наслідки для того, хто навчається. Спеціальні компоненти для покарань і заохочень були розроблені заздалегідь для різних шкіл: чим вище частота булінг в школі, тим більше складні компоненти програми в ній повинні бути реалізовані. [34, с. 205].

Expect Respect (USA) – це шкільна програма, спрямована на підвищення обізнаності та навчання ефективним заходам реагування на «булінг» і сексуальні домагання. Expect respect - послідовник PBIS, в тому числі і з точки зору залучення всіх рівнів шкільної спільноти.

Програма складається з п'яти основних компонентів:

- навчальної програми в класі;
- навчання персоналу;
- розробки загальношкільної політики;
- тренінгу для батьків;
- комплексу заходів для підтримки жертв.

Реалізується програма в класі протягом 12 щотижневих сесій, адаптованих на підставі спеціального керівництва під назвою «Bullyproof: керівництво для вчителів з протидії цькуванню для використання з учнями четвертого і п'ятого класів».

Навчальна програма Bullyproof адаптована таким чином, щоб поєднувати антибулінгвові буклети з літературою, яку читають учні 4-5-х класів загальноосвітніх шкіл. Важливий аспект – підвищення спроможності і готовності дітей – свідків втручатися в ситуації цькування. Таким чином повинна знижуватися соціальна прийнятність знущань і сексуальних домагань. Уроки Bullyproof включають письмові завдання, обговорення в класі, рольові ігри, в яких діти програють ситуації втручання, коли трукать

інших, і т. П. Що стосується підготовки персоналу, то для співробітників проекту, консультантів і викладачів 4-5-х класів проводиться одноденний тренінг [34, с. 210].

Адміністративним співробітникам пропонується розробити у своїй школі повноцінну політику по боротьбі з «булінгом» для забезпечення єдиної реакції всіх співробітників на кожен випадок цькування або сексуального домагання. Для полегшення процедури розробки загальношкільної політики, співробітники Expect Respect надали адміністраторам шаблон, при цьому кожній школі було запропоновано розширити цю первісну схему відповідно до конкретних потреб їх закладу. Програма Expect Respect, в рамках проекту

Bullyproof, також включає в себе спеціальне навчання батьків: двічі на рік проводяться освітні семінари, інформація також надається через розсилку бюлетенів.

Steps to Respect

Steps to Respect – програма, призначена для зменшення випадків цькування в школі. Крім роботи безпосередньо з «булінгом», вона спрямована на оздоровлення відносин всіх учасників освітнього процесу в цілому (наприклад, за рахунок розвитку соціальних навичок у вчителів, адміністрації, батьків та інших дорослих). Програма розроблена в якості підтримки антибулінгових законодавчих проєктів, запропонованих Міністерством юстиції США. Вона почала працювати з 2001 року. Steps to Respect працює як на рівні всієї школи, так і всередині класу. На шкільному рівні організовуються:

- 1) навчальна сесія для всіх співробітників по цілям програми та її змістом;
- 2) дві поглиблені навчальні сесії для всіх співробітників школи, в рамках яких зосереджуються на питанні ефективного контролю учнів і правильних втручань в ситуації травлі.

Рівень класу реалізується на підставі навчального плану, що складається з 11 уроків, які проходять протягом трьох-чотирьох місяців. Існують три

ступені навчальної програми для учнів: 3-4-х класів, 4-5-х класів і 5-6-х класів. Уроки зосереджені на виявленні різних видів «булінгу», агресивної поведінки, відповідних реакцій на цькування, на навчанні емпатії і вмінню регулювати власні емоції, а також на практичних навичках підтримки дружніх відносин з однолітками і вирішення конфліктів. Після завершення першої частини уроків за навчальним планом йдуть заняття, де використовується література, розвиваюча емпатію. Один з варіантів впровадження програми передбачає залучення батьків учнів. Програма Steps to Respect одна з найпоширеніших в США. При впровадженні цієї програми школа отримує навчальні посібники для персоналу і для сім'ї, керівництво за програмами і навчальні плани для 3-5-х класів. Також в школу направляються відеоматеріали, які супроводжують програму. Експериментальна оцінка показала, що програма ефективна для підвищення кількості соціальних взаємодій, почуття відповідальності у школярів в ситуаціях цькування, а також сприяє навчанню персоналу новим способам реакції на шкільну цькування [34, с.265].

S.S. GRIN (США)

S.S. GRIN – це шкільна програма, спрямована на те, щоб допомогти дітям підвищити свої соціальні навички. Вона була розроблена в форматі тренінгу з навчання навичкам соціальної адаптації для жертв булінгу (в першу чергу соціальної, пов'язаної з відмовою від спілкування) і для дітей у важкій життєвій ситуації. Цей тип програми протидії «булінгу», може бути застосований до цілого ряду проблем (агресивність, занижена самооцінка, депресія, соціальна тривога), а не тільки до проблеми «булінгу». Автори стверджують, що програма виходить за рамки найбільш поширених соціальних навичок, підкреслюючи когнітивні аспекти побудови взаємовідносин і роботи з емоціями. Тобто діти не тільки дізнаються про комунікаційні навички, а й вчаться використовувати їх свідомо. Подібний тренінг може допомогти школярам самостійно регулювати власні емоції, а також покращувати свої навички копінг-стратегій. В цілому, програма є поєднанням методів соціального навчання з методами когнітивно-

поведінкової терапії. За своєю структурою S.S. GRIN досить складна, оскільки її зміст включено викладання відразу декількох шкільних дисциплін. Кожен урок складається з дидактичної інструкції в поєднанні з активною практикою, такий як: рольова гра, моделювання або обговорення. Діти беруть участь в групових заняттях протягом восьми тижнів поспіль. Кожен урок триває близько години. Групи очолюються консультантом зі школи і стажистом, які навчалися і перебували під наглядом одного з інструкторів програми.

The Friendly Schools Project (Австралія)

Friendly Schools – перша ініціатива по боротьбі з «булінгом», розроблена на основі великих досліджень австралійських дітей і підлітків. Проект націлений на три основні групи:

- а) все співтовариство школярів;
- б) сім'ї;
- в) окремо виділяється група учнів 4-5-х класів і їх вчителів.

Апробація була проведена в 15 початкових школах Австралії, в дослідженні ефективності брала участь група більше 1000 учнів у віці від 8 до 9 років і еквівалентна їй контрольна група. Дослідження тривало три роки, враховувалися дані до, під час і після впровадження програми. [34, с. 270].

Проект був реалізований протягом усього навчального процесу. він включав три основних вектора трансформації: політики школи, сімейного впливу і навчальної програми в класі. Спеціально створені комітети по координації програми в кожній школі були забезпечені навчальними посібниками, які містили приклади, ідеї та стратегії, які могли б бути корисні при реалізації політики боротьби з «булінгом». Вчителі отримували структуровану допомогу і додатково навчалися, а також надавали учням конкретну навчальну програму, яка включала дев'ять різних видів діяльності: рольові ігри, проектну діяльність, дискусійний клуб і т. п.

Зміст проекту було зосереджено на розумінні того, що таке цькування, повідомлення про випадки агресії дорослим, адекватні відповіді і підтримка постраждалих учнів. Ті, що навчаються і їх батьки отримали буклети, що

містять конкретну інформацію про програму та інструкції. Friendly Schools була теоретично обґрунтованою програмою. Освітні методи проекту (наприклад, рольове моделювання, драматична діяльність, навчання новим навичкам і т. Д.) Були засновані на уявленнях, отриманих з соціальної когнітивної теорії і декількох інших. В основі проекту ідея про те, що розвиток таких якостей, як: стійкість, позитивна самооцінка, емпатія, соціальні навички, навички саморегуляції, прийняття рішень і вирішення конфліктів можуть допомогти захистити учнів від шкідливого впливу булінгу. Результати дослідження підтвердили ефективність програми Friendly Schools, поширеність «булінгу» в школах стала значно меншою. Дані самозвітів збиралися в 29 школах протягом трьох років. Була виміряна частота зародження «булінгу», також окремо оцінювалися відповіді тих, хто підтримує ініціатора, і тих, хто просто спостерігає за ситуацією «булінгу». Результати показують, що учасники в проекті, учні значно рідше спостерігали ситуації цькування через 12, 24 і 36 місяців, а також менше піддавалися цькуванню через 12 і 36 місяців після впровадження програми. Набагато вище стала ймовірність того, що діти з експериментальної групи не провокувати ситуації цькування (обстеження через 12 місяців після програми), ніж учні, які потрапили в контрольну групу. Ніяких відмінностей не було виявлено в судженнях дітей про частоту суїцидальних думок [34, с.288].

Olweus Bullying Prevention Programm (програма запобігання цькування Д. Олвеуса)

Olweus Bullying Prevention Programm (програма запобігання цькування Д. Олвеуса) – це багаторівнева, багатокомпонентна програма, призначена для зменшення і запобігання булінгу в початковій, середній і старшій школі.

Приватними цілями програми є:

- 1) підвищення обізнаності та знань учнів про шкільне цькування;
- 2) залучення вчителів і батьків в профілактику булінг;
- 3) розробка чітких правил проти цькування;
- 4) надання підтримки та захисту жертв.

Основні компоненти ОБРР

Загальна вимога	
Підвищення обізнаності та залучення частини дорослих в шкільну ситуацію	
<p>Рівень школи</p> <ul style="list-style-type: none"> • установа Комітету з координації та запобігання булінгу; • проведення тренінгів для Комітету і для співробітників школи; • поширення опитувальника «Агресія серед підлітків» Ольвеуса по всій школі; • проведення дискусійних зустрічей для персоналу; • введення загальношкільних правил проти булінгу; • перегляд і поліпшення системи шкільного нагляду; • проведення стартового заходу в школі, щоб запустити програму; • підключення батьків; • публікація, розміщення і дотримання правил проти булінгу, прийнятих всією школою; • проведення зборів для батьків 	<p>Індивідуальний рівень</p> <ul style="list-style-type: none"> • контроль за активністю школярів (їх навчальні та позанавчальний інтерес, професійні захоплення, спорт); • проведення зустрічей з учнями – учасниками шкільного цькування; • організація зустрічей з батьками дітей, які беруть участь в шкільному цькуванні; • робота над індивідуальними планами щодо впровадження програми ; <p>Рівень спільноти</p> <ul style="list-style-type: none"> • включення представників місцевої громади до Комітету з координації та запобігання булінгу; • розвиток партнерських відносин з членами спільноти для підтримки програми в школі; • допомога в поширенні антибулінгових повідомлень, принципів і найкращих практик в інших локальних організаціях

Д. Ольвеус, який створив цю програму, повністю спирався на ідею роботи в середовищі однолітків і роботу з учителями, як на фундамент успішного зниження числа випадків віктимізації підлітків. Що стосується місцевих громад, то тут важливу роль відіграє, швидше, питання поширення програми за межами школи. У різних країнах впровадження програми на себе беруть не самі школи, а районні або міські молодіжні центри, які можуть фінансово підтримувати роботу фахівців, праця з підлітками в індивідуальному чи груповому режимі [36, с. 151-152].

Програма була апробована в Норвегії, а пізніше проводилась в США, Канаді, Англії, Мексиці, Ісландії, Німеччині, Швеції, Хорватії і др. Першим втручанням в рамках цієї програми стала норвезька загальнонаціональна кампанія по боротьбі з «булінгом», яка була запущена через масову рекламу в 1983 році і включала опитування в школах, матеріали для вчителів (навчальні посібники і відео лекції) і поради для батьків. По всьому світу ОВРР почала поширюватися з 2001 року.

KiVa

KiVa («хороший») – шкільна програма з Фінляндії, вона розроблялася в 2006 - 2009 роках, і з 2009 року це єдина програма профілактики шкільного цькування в цій країні. Назва проекту є аббревіатурою вислову «Kiusaamista Vastaan», що означає «проти знущань». Слово «kiiva» фінською мовою означає «хороший», і цей акронім був обраний для ініціативи по боротьбі з булінгом в Фінляндії. Програма поширюється на всіх учнів загальноосвітніх шкіл від 5 до 11 років. Її мета – зменшити показники «шкільного булінгу» і знизити рівень віктимізації серед однолітків. Робота з однолітками є однією з центральних тем фінської програми. Праця з даною категорією осіб, залучених до «булінгу», полягає в покращенні здібності дітей розпізнавати ситуації цькування і вміти протидіяти їй, використовуючи можливості колективу [36, с. 153-154].

Фінська програма включає в себе як універсальні дії щодо запобігання випадків «булінгу», так і специфічні дії по вторгаються в ситуації шкільного цькування. Програма має три різні вікові версії: для дитячого садка, 1-3-го і 4-6-го класів.

До специфічних дій в KiVa можна віднести використання відео гри і анімаційних уроків, як доповнення до буклетів і спілкуванню з педагогами. Також в кожній школі команда з трьох вчителів (або іншого шкільного персоналу) разом з класним керівником розглядають кожен випадок «булінгу», який був засвідчений або виявлений. Випадки розглядаються через ряд індивідуальних і невеликих групових обговорень з жертвами і

ініціаторами, згодом організуються систематичні зустрічі. Крім того, вчитель в класі зустрічається з двома – чотирма однокласниками з високим соціальним статусом, спонукаючи їх підтримати постраждалу дитину.

Універсальні дії по боротьбі зі шкільним цькуванням включають 20 годин уроків для учнів, які проводяться вчителями в класі упродовж навчального року. Основними цілями уроків є:

- а) підвищення обізнаності про роль, яку група грає в підтримці «булінгу»;
- б) посилення почуття емпатії по відношенню до жертв
- в) просування стратегій підтримки жертви.

Уроки включають обговорення, групову працю, рольові вправи. У міру проходження уроків клас формує внутрішні правила щодо уникнення «булінгу», його запобігання.

Програма KiVa відрізняється від методики ОБРР напрямком, а не групами. KiVa, як і ОБРР, орієнтується на роботу з однолітками, педагогічним складом та місцевими громадами. У порівнянні з ОБРР, в KiVa включення педагогічного складу в роботу програми проходить за іншим принципом: при відсутності формального об'єднання, контролюючого всі ситуації шкільного цькування в навчальному закладі, постійно створюються невеликі групи, що займаються ситуацією булінг в кожному класі. Робота з учнями в KiVa відрізняється більшою інтерактивністю, а також включенням ІКТ в уроки, що робить програму більш привабливою для використання в молодшій і середній школі.

3.2. Досвід проведення семінару з профілактики та попередження «булінгу» у Спеціалізованій школі з поглибленим вивченням окремих предметів І-ІІІ ступенів №4 Маріупольської міської ради Донецької області

Дослідження по виявленню особливостей «булінгу» в молодшому підлітковому віці проводилося на базі Комунального закладу «Спеціалізована

школа з поглибленим вивченням окремих предметів I-III ступенів №4 Маріупольської міської ради Донецької області». У дослідженні взяли участь 140 учнів п'ятих, шостих та сьомих класів. Всі реальні імена дітей в нашому дослідженні були змінені.

Мета роботи: виявлення особливостей «булінгу» в молодшому підлітковому віці.

Об'єкт: молодші підлітки.

Предмет: особливості булінг в молодшому підлітковому віці.

Опис методик

Для дослідження ми використовували такі методики:

1. Опитувальник «Ситуація булінгу в школі» В.Р. Петросянц

Спрямований на виявлення «булінгу» в молодшому підлітковому віці.

Опитувальник включає питання про явище «булінгу» в групі, про індивідуальному досвіді, особливості жертв, причин і реакцій на «булінг».

2. Социометрическая анкета Л. Десев

Метою даної анкети було виявлення нізкостатусних молодших підлітків в групі і причини їх неприйняття; виділення найбільш бажаних підлітків групою. Социометрическая анкета складалася з шести питань: три позитивних і три негативних вибору, з поясненням причини вибору цих однолітків.

3. Експертна педагогічна оцінка

Експертна оцінка класних керівників проведена для уточнення учасників «булінг» і з'ясування випадків конфліктних ситуацій між підлітками в класі.

4. Спостереження взаємин підлітків в класі

Протягом двох днів на 4-х змінах ми спостерігали за спілкуванням однокласників з молодшими підлітками, яких не приймають, для виявлення феномена «булінг». Основними критеріями спостереження за молодшими підлітками які не приймаються в класі з'явилися кількості звернень:

- загрозою фізичної розправи з негативними намірами (штовхнув, підніжку поставив, кинув предметом);

- з негативною спрямованістю (приниження, образа з провокуванням);
- з нейтральною або позитивною спрямованістю (прохання, обговорення, пропозиція).

Кількість звернень фіксувалося як з боку однокласників до не приймає молодшому підлітку, так і зі сторони не приймається класом молодшого підлітка до однокласників.

5. Методика «Модель відносин в класі»

Мета даної методики виявлення основних позицій учасників «булінгу» і можливих причин, а так само пропозицію плану дій для запобігання феномена «булінг». За результатами соціометрії вибираються найбільш бажані підлітки, низькостатусні і підлітки, які можуть позитивно впливати на підлітка з низьким статусом (наприклад, один з класу). Потім робиться розстановка класу на аркуші. Розстановку можна робити за допомогою малюнка або фігурок з пластиліну. В даному дослідженні розстановка здійснювалася за допомогою фігур з пластиліну, так як можна перемістити, а в тексті представлено у вигляді малюнка.

Інструкція (для бажаних підлітків і, які можуть допомогти низько статусному підлітку): уяви, що ці фігури з пластиліну, це хлопці з твого класу ... Вони знаходяться всі разом, а хтось з класу коштує окремо, хто б це міг бути: *(Чому? Згадай який-небудь випадок того як це відбувалося. Це одна людина або можна поставити ще одного кого-то? ... Чому він стоїть окремо? Розкажи випадок. Хто з хлопців гірше відноситься до N? Вибери його з фігурок і постав по відношенню до N. Чому він так до нього ставиться? Розкажи випадок. Є хтось, хто міг би підтримати N. Розкажи випадок про це. Що б то міг зробити, щоб змінилося ставлення до N в класі* Інструкція (для підлітка низько статусного): *у тебе є коло хлопців, з якими ти спілкуєшся? Уяви, що ці фігури з пластиліну, це ті хлопці з якими ти спілкуєшся ... Вони знаходяться всі разом, постав свою фігурку по відношенню до хлопців. Які у тебе з ними стосунки? Згадай який-небудь випадок того як це відбувалося. У цьому колі спілкування відбувалися конфлікти? Що ти відчував (-а)? Як ти*

себе вів (-а)? Розкажи випадок.)

Дослідження проводилося в наступній логічній послідовності:

1. За допомогою опитувальника вибирали класи, в яких проявляється «булінг».

2. Для визначення можливих учасників «булінгу» була проведена соціометрична анкета. За допомогою неї ми виділили:

- низько статусних підлітків і причини негативного ставлення до них;
- найбільш бажаних підлітків групою;

3. Була поведена експертна оцінка класу метою уточнення учасників «булінгу».

4. За допомогою спостереження скласти уявлення про відносини між підлітками в групі.

5. За допомогою авторської методики «Модель відносини в класі» виявити основні позиції учасників «булінгу», можливі причини та намітити план дій (заходи), для вирішення проблеми «булінгу».

6. Створення універсальних методичних рекомендацій щодо пробои з профілактикою «булінгу».

Емпіричне дослідження проводилося в три етапи:

Перший етап.

На першому етапі нашого дослідження за допомогою стандартизованого опитувальника «Ситуація булінгу в школі» В.Р. Петросянц виділи класи, де є ситуація «булінгу». З одинадцяти класів, для дослідження були відібрані шість класів, які і були обстежені на наступному етапі.

Другий етап.

Полягав у виявленні потенційних «жертв» і «агресорів», розгляді причин підтримки булінгу. Частина заповнених бланків була виключена при обробці результатів через відсутність частини відповідей або помилок при заповненні бланків, в результаті отримані придатні для подальшої роботи результати обстеження потенційних 6 «жертв».

Третій етап

Ми аналізували і інтерпретували отримані дані.

Четвертий етап

Розробка методичних рекомендацій для вчителів.

На першому етапі дослідження за допомогою опитувальника вибирали класи, в яких проявляється булінгу. У зв'язку з тим, що для нашого дослідження необхідна була ситуація «булінгу» в класі, ми взяли з опитувальника, тільки третій блок питань (Додаток 1). для дослідження були обрані 5 класів з припущення наявності, в результаті проведеного опитування було встановлено «булінг» в 2 класах. наявність «булінгу» підтверджувалося, якщо в класі агресивна поведінка перевищувало 30% (Таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Ситуація булінгу в класі

№ п/п	Клас	Як часто ти піддавався булінгу			Був свідком булінгу в класі?		Брав участь в булінгу іншої людини?	
		Ніколи	Іноді	Часто	Так	Ні	Так	Ні
1	5 «б»	84,21	10,53	5,26	68,42	26,32	21,05	78,95
2	5 «в»	77,78	16,67	5,56	94,44	5,56	27,78	72,22

З таблиці видно, що в класах присутній феномен «булінгу», понад 60% відповіли молодших підлітків підтверджують «булінг» в класі, коли вони були свідками. Від 8% до 27% молодших підлітків проявляли агресивна поведінка по відношенню до іншої людини. Агресивній поведінки піддавалися від 4% до 19% молодших підлітків з класу.

Другий етап супроводжувався соціометричною анкетаю Л. Десев, яка допомогла виявити, молодші підлітки, які не приймаються і причини їх неприйняття, отримані результати представлені в Таблиці 1.3. Всі імена, представлені в таблиці замінені на вигадані.

Таблиця 1.3

Нізкостатусні молодші підлітки і причини виникнення цього.

№ п/п	И'мя	Кількість голосів		Причини негативного вибору
		«-»	«+»	
1	Ігор	8	1	<ul style="list-style-type: none"> • дивна поведінка; • дивні жарти; • не розуміє слів; • сперечається; • їсть на уроках; • лякає (малює дивні малюнки).
2	Аня	6	1	<ul style="list-style-type: none"> • відволікає; • бере речі і не віддає; • постійно запізнюється; • на спортивних іграх постійно програє.
3	Оля	13	-	<ul style="list-style-type: none"> • зарозуміла; • багато розмовляє; • вважає себе принцесою та ставить себе вище інших;
4	Олексій	11	1	<ul style="list-style-type: none"> • агресивний; • кричить; • не поважає нікого; • ніколи не виконує домашнє завдання.
5	Влад	15	1	<ul style="list-style-type: none"> • неприємно пахне; • заважає; • ображає словами; • б'ється.
6	Матвій	17	-	<ul style="list-style-type: none"> • погана поведінка; • плюється; • багато розмовляє; • розповідає, що він багато знає, але насправді, це не так; • кричить.
7	Андрій	12	2	<ul style="list-style-type: none"> • відволікає; • бере речі і не віддає; • постійно запізнюється; • кричить • погрожує

За результатами відповідей дітей було виділено три групи причин неприйняття дітей: індивідуальні особливості жертви (відмітний зовнішній вигляд, поведінка), відмінності в інтересах і правилах, агресивна поведінка (Таблиця 1.4).

Таблиця 1.4

Групи причин неприйняття молодших підлітків

№ п/п	Групи причин	Негативні висловлювання
1	Індивідуальні особливості жертви: • зовнішній вигляд; • поведінка	<ul style="list-style-type: none"> • від нього неприємно пахне; • спить за партою; • їсть на уроках; • кричить; • психує • плюється.
2	Відмінності в інтересах і правилах	<ul style="list-style-type: none"> • розповідає, що він багато знає, але насправді, це не так; • ніколи не виконує домашнє завдання; • не поважає нікого; • постійно запізнюється; • бере речі і не віддає; • вважає себе принцесою та ставить себе вище інших;
3	Агресивна поведінка	<ul style="list-style-type: none"> • погана поведінка; • б'ється; • агресивний; • лякає (малює дивні малюнки).

Третій етап нашої роботи, це експертна педагогічна оцінка.

1. А. Н. класний керівник 5 «б» класу, розрізнений, щороку приходять в клас нові хлопці. Спільних інтересів немає, хлопці між собою спілкуються тільки в класі, за межами школи у кожного є свої інтереси, ніхто не спілкується один з одним. Лідером класу є Едуард, відмінник, допомагає і підтримує багатьох хлопців. Раніше не брали Матвія, зараз його не чіпають, холодно до нього ставляться, а коли з'явився в класі Стас, він періодично з Єгором жартує

над Стасом. Але зараз атмосфера в класі спокійна, за нього стали вступати Олег і Влад (в минулому році прийшов в цей клас), над ним жартували і одного разу він приніс в школу ніж і лякав ним усіх, тому його вважають ненормальним.

2. Класний керівник 5 «в» класу, А. В., учитель російської мови, каже, що класи не згуртований, багато дітей випадають з навчального процесу, вчать слабо. Старостою класу є Данило, в оцінках клас витягує Маша, Кароліна, Микита. Якосями лідера володіє Еліна, вона завжди може організувати клас. Хлопці не приймають в класі Олю та Поліну, постійно говорять їй, що вона повільна, спізнюється на уроки, хлопці не хочуть з нею працювати в групі, але вони до них прагнуть. Олексій та Ігор дуже агресивно були налаштовані до класу, але зараз вони заспокоилися, Ігор став краще вчитися, Андрій веде відсторонено, але він проявляє зачасту агресію.

На четвертому етапі проводилося спостереження за нізкостатусний молодшими підлітками, як потенційними жертвами або Буллер протягом двох днів на 4-х змінах. Основними параметрами спостереження з'явилися кількості звернень з боку однокласників до не приймає молодшому підлітку і зі сторони не приймається класом молодшого підлітка до однокласників: з негативним посилом (приниження, образа з провокуванням); загрозою фізичної розправи з негативними намірами (штовхнув, підніжку поставив, кинув предметом); з нейтральним або позитивним посилом (прохання, обговорення, пропозиція). Отримані дані представлені в Таблиці 1.4.

Таблиця 1.4.

№ п/п	Імя	Кількість звернень з боку однокласників			Кількість звернень з сторони не приймаємого		
		з негативним посыллом	загрозою фізичної розправи	з нейтральним або позитивним посыллом	з негативним посыллом	загрозою фізичної розправи	з нейтральним або позитивним посыллом
1	Ігор	4	-	5	10	-	7
2	Аня	1	-	2	-	-	16
3	Оля	-	-	3	4	-	3
4	Олексій	-	-	3	6	11	6
5	Влад	-	-	7	3	-	7
6	Матвій	4	-	8	-	-	4
7	Андрій	13	8	4	18	-	7

Після отримання результатів наступним кроком є інформування шкільного психолога і класного керівника всіх вчителів, які ведуть заняття в класі, про те, який емоційний стан в певних класах та проявах «булінгу» Разом з класним керівником сформували групу помічників.

Пояснити помічникам, в чому проблема, нікого не звинувачувати і не дискутувати з приводу минулого, нікого не карати, а разом взяти на себе відповідальність за те, що відбувається: що може зробити кожна людина з групи? Замість обіцянок обговорити, що може зробити кожен, в кінці розмови передати відповідальність групі.

Після цього, через неділю провести бесіду, як зі «стороною булера», так і зі «стороною жертви». Головною особливістю «булінгу», як ми раніше

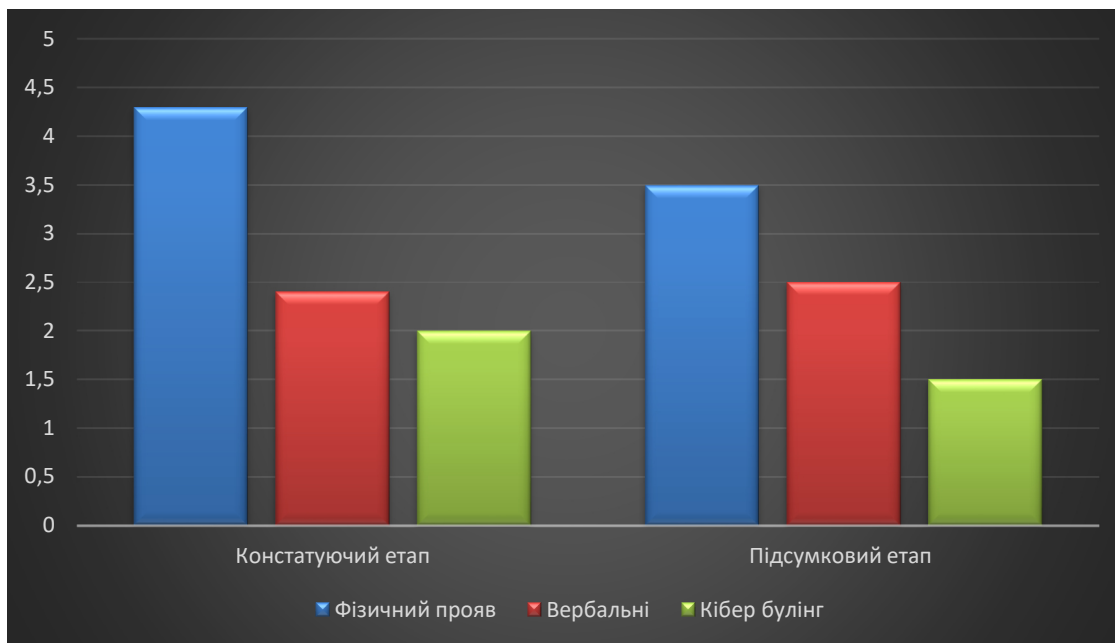
вказували є тим що від діянь «булінгу» страждають обидві сторони, тому підтримка та співчуття важливе для його викорення. Необхідно дізнатися, які відбулися зміни, і яке зараз самопочуття

Орієнтовані питання для бесіди є:

- Як в тебе пройшов цей тиждень?
- Що тобі вдалося зробити з того, що запланував?
- Як ти думаєш, як себе зараз почуває ... (ім'я жертви/агресора)?
- Що ти можеш сказати про інших помічників з групи?
- Які в тебе ще є спостереження щодо даної ситуації?
- Що можна було б ще поліпшити?
- Чи хочеш ти продовжувати участь в цій акції і далі?

Після проведення профілактичної роботи було зроблено повторне обстеження дітей експериментальної групи. Для порівняння результатів ми використовували дані констатуючого експерименту. Обстеження проводили за методиками, описаним в першому параграфі другого розділу.

Аналіз результатів показав позитивну динаміку у дітей «булінгу» експериментальної групи. Порівняльний аналіз результатів діагностики на констатуючий і підсумковий етап представлений в гістограмі 1

Кількісно-якісний аналіз результатів показав, що за всіма видами агресивної поведінки відбулося зниження кількості агресії дітей. Найбільше зниження відбулося за показниками фізичної і вербальної агресії.

Наступні дії були «тримати руку на пульсі».

Підтримувати контакт з жертвою та агресором, регулярно довідуватися про те, як розвивається ситуація у порушеного «булінгу» дитини. Через деякий час знову довідатися про те, чи зберігаються досягнуті зміни.

Висновки до розділу 3

При вивченні факторів виникнення «булінгу» і способів його корекції в підлітковому середовищі були відзначені деякі особливості.

В ході проведеного нами опитування «Ситуація булінгу в закладі загальної середньої освіти» було встановлено, що в 2-х класах присутній «булінг». За допомогою соціометричної анкети були виявлені молодші підлітки з низьким статусом, які є потенційними жертви або агресорами, а так само виявлені причини, за якими вони менш бажані класом. Для підтвердження учасників «булінгу» була проведена експертна педагогічна оцінка, і спостереження в ході яких були підтверджені потенційні жертви і булери. Ефективно запобігти явищу «булінгу» в класі дозволяють комплексні

психокорекційні програми, які включають в себе роботу не тільки з підлітками, але і з педагогами школи і батьками учнів

«Булінг», як фактор насильства, має стихійний характер і може поновитися в подальшому, тому були розроблені методичні рекомендації «Stop! Bullying. Stop!». для педагогів і психологів щодо запобігання ситуації «булінгу» в освітньому середовищі закладі загальної середньої освіти. Основний задум профілактичної роботи шкільного булінгу полягає в: залученні педагогічного колективу до вирішення даної проблеми, підвищення їх обізнаності щодо явища «булінгу» в школі; індивідуальному і груповому консультуванні з учасниками булінгу по знаходженню шляхів вирішення феномена «булінгу».

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено аналіз психолого-педагогічних умов профілактики булінгу у закладі загальної середньої освіти». Дослідження з проблеми насильства в освітніх закладах є актуальним, тому що в сучасній психологічній науці немає єдиних комплексних програм профілактики та запобігання «булінгу». Здійснений теоретичний аналіз у першому розділі, щодо насильницьких дій підлітків дав змогу дійти висновку, що зіставлення понять таких як: «насилля», «агресія (агресивна поведінка)» та «булінг» є що подібними але не є тотожними.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки і рекомендації щодо психолого-педагогічних умов профілактики булінгу у закладі загальної середньої освіти.

Під час роботи було проаналізовано вітчизняні та зарубіжні дослідження з проблеми «булінгу» та виявили особливості прояву цього явища в шкільному віці. Вивчення вітчизняної і зарубіжної літератури з проблеми дослідження показало те, що існує безліч підходів до визначення понять «насилля» (форм прояву та класифікації причин насильницьких дій), «агресія», кожен з яких позначає різні причини агресивної поведінки. Також було розкрито поняття «булінг», який має систематичний характер і є таким феноменом, згодом якого закріплюються ролі: «жертви», «кривдника» або «спостерігача» і кожна роль має негативний вплив на особистість учасника даного процесу. Вжиті профілактичні та психокорекційні заходи допомагають запобігти насильству і поліпшити соціально-психологічний клімат в класі. В рамках дослідження, ми припустили, що основними факторами виникнення «булінгу» в підлітковому середовищі є індивідуальні та групові чинники. Отже, система заходів в умовах спільної діяльності педагога, психолога, батьків і підлітків, спрямована на корекцію агресивної поведінки підлітків, а також на поліпшення соціально-психологічного клімату групи, формування ціннісно-орієнтаційної єдності і згуртованості групи буде сприяти зниженню прояву «булінгу» в підлітковому середовищі.

Був проведений захід щодо профілактики будь-яких проявів булінгу в шкільному середовищі. Дослідження по виявленню особливостей булінгу в молодшому підлітковому віці проводилося на базі Комунального закладу «Спеціалізована школа з поглибленим вивченням окремих предметів I-III ступенів №4 Маріупольської міської ради Донецької області». У дослідженні взяли участь 140 учнів п'ятих, шостих та сьомих класів. В ході проведеного нами опитування «Ситуація булінгу в закладі загальної середньої освіти» було встановлено, що в 2-х класах присутній «булінг». За допомогою соціометричної анкети були виявлені молодші підлітки з низьким статусом, які є потенційними жертви або агресорами, а так само виявлені причини, за якими вони менш бажані класом. Для підтвердження учасників «булінгу» була проведена експертна педагогічна оцінка, і спостереження в ході яких були підтверджені потенційні жертви і булери. Більшість підлітків демонструють конформні установки, схильність слідувати стереотипам і загальноприйнятим нормам поведінки, але є і такі, хто протиставляють власні норми і цінності груповим, спостерігаються нонконформістські установки. Після проведення профілактичної роботи, у підлітків знизився рівень агресивності, схильність до порушення правил.

Відповідно до цього були розроблені методичні рекомендації щодо запобігання булінгу в шкільному середовищі для роботи вчительського складу з учнями в українських закладах освіти.

Процес потребує постійного вдосконалення, а вивчення та застосування досвіду інших країн є необхідною умовою для функціонування системи освіти та суспільства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айхорн А. Трудный подросток: монография. Минск: ЭКСМО-ПРЕСС, 2001. 245 с.
2. Баркан А. Дедовщина в школе или школьный буллинг: учебник. Минск, 2009. 201 с. URL: <http://abarkan.ucoz.com/publ> (дата звернення: 12.08.2020)
3. Барліт А. Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціальнопедагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. №2. С. 44-46.
4. Бердышев, И. Лекарство против ненависти. *Первое сентября*. 2005. № 18. С. 3.
5. Булінг – важлива проблема для дітей в Україні. *ЮНІСЕФ протидія булінгу*: вебсайт. URL https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_3125_2.html (дата звернення: 12.10.2020)
6. Буллинг: детская жестокость. *Освитория*: вебсайт. URL http://www.tagilib.ru/readers/ot_20_and_starshe/meropr/bulling.php (дата звернення: 03.05.2020)
7. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога: учебн.пособ. Изд. 1-е, Минск, 2011. 250 с.
8. Воронцова Е. В. Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти: підручник. Київ: посібник, 2018. 146 с. URL: <http://xnd1acjtrgde.kiev.ua/2017/08/24/profilaktika-tapodolannya-bulingu-u-zakladah-osviti/> (дата звернення: 22.04.2020)
9. Гірник А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження. Київ: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2015. 172 с.
10. Гонеев А.Д. Работа учителя с трудными подростками. Минск: Издательский центр «Академия», 2008. 240 с.
11. Дорожко І.І. Булінг. Проблема в запитаннях та відповідях підручник. Київ: Основа, 2019. 144 с.
12. Змановская Е. В. Девиантология (психология отклоняющегося

поведення): учебное пособие. 2-е изд., испр. Минск: Академия, 2004. 288 с.

13. Катеринчук К. В. Кримінально-правова характеристика катування *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квіт. 2012 р. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 221–224.

14. Калошин В.Ф. Підвищуємо емоційну стійкість : практичні поради педагогу. *Виховна робота в школі*. 2019. № 2 (171), лютий. С. 28-32.

15. Калуга-Семенкова Л. Протидія булінгу в дитячому середовищі : маркери-орієнтири з підготовки та проведення засідання педагогічної ради *Виховна робота в школі*. 2019. № 5(647), травень. С. 26-40.

16. Карпенко О. Мобінг – булінг по-дорослому : Як боротися із цькуванням на роботі? *Виховна робота в школі*. 2019. № 5(647), травень. С. 50-57.

17. Константинова Л. Розуміємо інших. Володіємо собою: формування особистих рис учня. *Соціальний педагог*. 2019. № 5 (149), травень. С. 42-44.

18. Кон И. Что такое буллинг и как с ним бороться. *Семья и школа*. 2006. № 11. С. 15–18.

19. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія». 2015. Вип. 35. С. 174–187.

20. Косолапов Н. А. Глоссарий по политической психологии. Авторский коллектив РУДН URL: <https://vocabulary.ru/termin/povedenie.html> (дата обращения: 20.01.2020)

21. Курчик І. Слухай ти – тебе почують. Міжособистісне спілкування підлітків. *Соціальний педагог*. 2019. № 5 (149), травень. С. 25-26.

22. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии: учебник. Минск: Велби, 2007. 176 с.

23. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: учебн. пособ. для студентов высших учебных заведений. Минск, 2003. 464 с.

24. Кутузова Д. А. Травля в школе: что это такое и что можно с этим делать. *Журнал практического психолога*. 2007. № 1. С. 72–90.
25. Ліщинська О.А. Профілактика психологічного насильства в сім'ї та в освітньому середовищі: метод. Рекомендації. Київ: "Міленіум", 2010. 198 с.
26. Лушпай Л. І. Шкільний буллінг як різновид суспільної агресії *Філологічна*. 2013. № 33. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf (дата звернення 12.10.2020)
27. Максименко С. Д. Основи генетичної психології : навч. посіб. Київ.: НПЦ "Перспектива", 2016. 217 с.
28. Маланцева О. «Буллінг» в школі. Що ми можемо зробити? *Соціальна педагогіка*. 2007. № 4. С. 90–92.
29. Максименко С. Д. Метод дослідження особистості *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 7. С. 1-9.
30. Мастюкова Е. М., Московкина А. Г. Трудные дети. Педагогіка здоров'я. 2000. С. 147–156.
31. Мірошніченко О. А. Діагностика особистості майбутнього психолога: методичний посібник до вивчення дисципліни «Практикум із загальної психології» для студентів спеціальності 7.040107 «Психологія».: Житомир, 2012. С. 90–130.
32. Найдьонова Л.А. Кібер-буллінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини: методичні рекомендації. Київ: 2011. 127 с.
33. Обухова Л. Ф. Возрастная психология Минск: 2015. 600 с.
34. Ожиева Е. Н. Буллінг как разновидность насилия. Киев: Рута, 2001. 320 с.
35. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, звільнення від неї та застосування примусових заходів виховного характеру: метод. реком. Луцьк, 2018. 147 с.
36. Петросянц В. Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде. *Вестн. ТГПУ*. 2011. Вып. 6 (108). С. 151–154.

37. Плашовецький О. А. Поняття віку особи та його диференціація в кримінальному праві. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 389-392.
38. Пірен М. І. Конфлікти в системі політико-управлінської діяльності : навч. посіб. Київ, 2015. 240 с.
39. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18 серпня 2019 р. №2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 05.05.2020).
40. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо удосконалення деяких положень: Закон України від 16.01.2020 р. №463-IX URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
41. Результати опитування U-Report, яке проводилось у травні 2019 р. URL: <https://ukraine.ureport.in/story/390/> (дата звернення: 12.09.2020).
42. Савельєв Ю.Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі: підручник. Київ: Національний університет «КиєвоМогилянська Академія» .2009. 250 с.
43. Социальные детерминанты здоровья и благополучия подростков. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья» : международный отчет по результатам обследования. Копенгаген: Европ. регион. бюро ВОЗ, 2012 .
44. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки: збірник наукових праць. Слов'янськ: СДПУ, 2011. С. 431-440.
45. Стельмах С. С. Обдаровані діти як об'єкт булінгу: зб. наук. пр. Київ, 2012. С. 196–202.
46. Українська психологічна термінологія : словник-довідник / за ред. М.-Л. А. Чепи. К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010.
47. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / [І. Бекешкіна, Т.Печончик, В.Яворський та ін.]; під заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2017. 308 с.

48. Besag V. E. *Bullies and Victims in Schools* / V. E. Besag. Milton Keynes: Open University Press, 1989.
49. British Columbia Ministry of Education. *Focus on bullying: A prevention program for elementary school communities*. Victoria: BC: British Columbia Ministry of Education, 1998. 379 p.
50. Charach, A., Pepler, D., and Ziegler, S. *Bullying at school: A Canadian perspective* / A. Charach, D. Pepler, S. Ziegler // Education Canada. Spring 2005. 12–18 p.
51. Dan Olweus, «Peer Harassment: A Critical Analysis and Some Important Issues,» in *Peer Harassment in School*, ed. J. Juvonen and S. Graham (New York: Guilford Publications, 2001): 3-20.
52. Dancanson N. *Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools* / N. Dancanson. Routledge, 1999. 177 p.
53. Darmawan N. *Bullying in school: A study of Forms and Motives of Aggression in Two secondary Schools in the city of Palu, Indonesia* / N.Darmawan. Centre for Peace Studies Faculty of Humanity, Social Science and Education University of Tromso Norway, 2010. 111 p.
54. Devoe J. F. *Student Reports of Bullying: Results From the 2001 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey* / J. F Devoe, S. Kaffenberger – U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. Washington, DC: U.S. Government Printing Offic. 2005. 310 p.
55. Duffy L. A. *Bullying in Schools: A Social Identity Perspective* / A. L. Duffy, B. Psych (Hons). School of Applied Psychology Business School, 2004. 376 p.
56. *Emotional and behavioural disorders of children and adolescents/ World mental health day. A Global World Mental Health Education Program of The world Federation for Mental Health*, 2003.
57. Espelage D L. M. *Bullying in American schools: a social-ecological perspective on prevention and intervention* / L D. Espelage, S. M. Swearer. London.: Lawrence Erlbaum associates, publishers Mahwah, 2004. 385 p.

58. Farmer T. The Developmental Dynamics of Aggression and the Prevention of School Violence / T. Farmer, E. Farmer, D Estell, B. Hutchins // Journal of Emotional and Behavioral Disorders, 2007. Vol. 15. № 4. 197-208 pp.
59. Garrett Anne G. Bullying in American schools: causes, preventions, interventions. McFarland, 2003. 172 p.
60. Green R. Characteristics of bullying victims in schools / R. Green, A. Collingwood, A. Ross. – National Centre for Social Research, 2010. 115 p.
61. Halstead David. The bully around the corner: changing brains changing behaviours. Brain Power Learning Group, Canada, 2006. P. 151 p.
62. Health and Career Education 8 and 9: integrated resource package. Ministry of Education, Province of British Columbia, 2005, 136 p.
63. How Bullying Affects Children. URL: http://www.violencepreventionworks.org/public/bullying_effects.page
64. Indicators of School Crime and Safety: 2016, The National Center for Education Statistics (NCES). 65. Kowalski, Robin M., Limber, Susan P., Agatston, Patricia W. Cyberbullying: bullying in the digital age. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. 218 p.
65. Jull S. Youth Violence, Schools, and the Management Question: A Discussion of Zero Tolerance and Equity in Public Schooling. *Canadian Journal of Educational Administration and Policy*. 2014. Issue 17. № 30. 1-5 p.
66. Matthiesen S. B. Perpetrators and Targets of Bullying at Work: Role Stress and Individual Differences society / S. B. Matthiesen, S. Einarsen. Violence and Victims, 2007. Vol. 22. №6. 735-753 p.
67. Menesini E., Salmivalli C. Bullying in schools: the state of knowledge and effective interventions. *Journal Psychology, Health and Medicine*, 2017. V. 22. 240-253 p.
68. Miki Y. Naikan Therapy A Way of Self-Discovery and Self-Renewal. *Weissman Press*, 2015. 54 p
69. Olweus D. Bullying at school: Prevalence estimation, a useful evaluation design, and a new national initiative in Norway / D. Olweus // Association

for Child Psychology and Psychiatry Occasional Papers, 2004. № 23. 5-17 p.

70. Pepler, D., Wendy, M., Craig W., O'Connell, P., Atlas, R., Charach, A. Making a difference in bullying: evaluation of a systemic school-based programme in Canada. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. 125 140.p

71. Predictors of Bullying and Victimization in Childhood and Adolescence: A Meta-analytic Investigation, Clayton R. Cook, PhD, Louisiana State University; Kirk R. William, PhD, Nancy G. Guerra, EdD, Tia E. Kim, PhD, and Shelly Sadek, MA, University of California, Riverside; School Psychology Quarterly, Vol. 25, No.2.

72. Rigby K. Bullying in schools and what to do about it. Melbourne. The Australian Council for Educational Research, 2017. 346 p.

73. Roberge, G. D. From zero tolerance to early intervention: The evolution of school anti-bullying policy. *eJournal of Education Policy*. 2012. Vol.34. 37 p.

74. Salmivalli C. Bullying and peer group: A review // *Aggression and Violent Behavior*, 2010. V. 15. P. 112-120.

75. Salmivalli C. Bullying as a Group Process: Participant Roles and Their Relations to Social Status Within the Group *Aggressive behavior*. 2015. Vol. 22. 1-15 p.

76. Sampson R. Bullying in Schools *Problem-Oriented Guides for Police. Problem-Specific Guides Series*. №12.1-49 p.

77. Scheithauer H. Physical, verbal, and relational forms of bullying among German students: age trends, gender differences, and correlates. *Aggressive Behavior*.2006. Vol. 32. 261–275 p.

78. Seeley K. Peer Victimization in Schools: A Set of Quantitative and Qualitative Studies of the Connections Among Peer Victimization, School Engagement, Truancy, School Achievement, and Other Outcomes. Denver. National Center for School Engagement, 2009. 291 p.

79. Selah-Shayovits R. School for Aggression: Types of Adolescent Aggression in School Students and School Dropouts. *International Journal of Adolescence and Youth*, 2004. V. 11. 303-316 p.

80. Smith P.K., Robinson S., Marchi B. Cross-national data on victims of bullying: What is really being measured? *International Journal of Developmental Science*, 2016. V. 10. 9-19 p.
81. Tasgin E. The Types of Bullying in Turkish Primary Schools *Georgian Electronic Scientific journal Education science and Psychology*, 2007. № 1(10). 12–28 p.
82. Thornberg R. «She is Weird!»: The Social Construction of Bullying in School Anti-Defamation League and the Survivors of the Shoah Visual History Europe, 2016. 121 p.
83. Zych I., Ortega R., Del Rey R. Scientific research on bullying and cyberbullying: Where have we been and where are we going . *Aggression and Violent Behavior*, 2015. V. 24. 188-198 p.

ДОДАТКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

Методичні рекомендації щодо зниження частоти ситуацій булінгу
у ЗЗСО

STOP!

BULLYING

STOP!

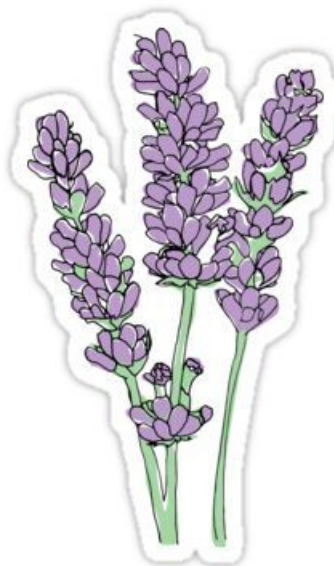
МАРІУПОЛЬ 2020

Напевно, кожен з нас мав досвід зіткнення зі шкільним цькуванням. Хтось побував жертвою, хтось брав активну участь, хтось став свідком. Це були не найкращі моменти нашого дитинства, пов'язані з почуттям страху, сорому, безсилля, і, можливо, ми дуже старалися про них забути. Але коли ми виростили, стали батьками і професіоналами, тема шкільного цькування знову постає перед нами, коли потрібно захистити від неї наших дітей або учнів. У цей момент ми виявляємо, як це непросто.

Цей Методичний посібник присвячено актуальним і маловивченим проблемам попередження та зупинки булінгу (фізичного або психологічного насильства, пресингу, тиску, цькуванню) в шкільному середовищі. Воно адресоване педагогічним працівникам освітніх установ.

Посібник носить практико-орієнтований характер. У тексті представлені практичні технології, методи, прийоми і техніки по роботі з дітьми-агресорами і їх жертвами.

Посібник також може бути затребуваним студентами педагогічних і психологічних спеціальностей під час підготовки до проходження практики в освітніх установах.

ЗМІСТ

1.	Шкільний булінг та його наслідки - чому це серйозно?.....	4
2.	Кібер-булінг - техніки роботи.....	8
3.	Технології, методи, прийоми зупинки і попередження шкільного булінгу.....	10
4.	Стратегія виявлення та запобігання «булінгу» у закладах загальної середньої освіти.....	31
5.	Пам'ятки для батьків і педагогів.....	34
6.	Список використаних джерел.....	38

1. Шкільний булінг та його наслідки - чому це серйозно?

1.1. Що таке булінг?

Близько 67% дітей в Україні у віці від 11 до 17 років зустрічалися з цькуванням і агресивною поведінкою, йдеться в дослідженні ЮНІСЕФ за 2019 рік. З них 24% стали жертвами булінгу, приблизно **ПОЛОВИНА З ЯКИХ НЕ РОЗПОВІДАЛИ** про ці випадки.

Статистика лякає. Здається, новомодний термін «буллінг» ще кілька років тому ніхто в Україні не вживав. Тепер же про нього кричать відомі люди, державні діячі та громадські організації.

Буллінг - цькування, що повторюється агресія по відношенню до певного суб'єкту, що включає в себе примус і залякування. Може проявлятися в фізичне насильство, погрози, вербальної агресії, приниження. Норвезька дослідниця буллінг Ден Олвеус визначає буллінг як стереотип взаємодії в групі, при якому людина протягом часу і неодноразово стикається з навмисним заподіянням собі шкоди або дискомфорту з боку іншої людини або групи людей в контексті «Диспропорційних» владних «відносин».

Буллінг (від англ. Bully - хуліган, забіяка, насильник) -

психологічний терор, побиття, цькування однієї людини

іншою. Основні їх ознаки: нерівність сил агресора і жертви, повторюваність насильства, гостра емоційна реакція жертви.

Можна виділити деякі особливості булінгу:

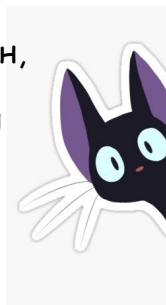
- 1) буллінг асиметричний - з одного боку знаходиться **кривдник**, володіє владою у вигляді фізичної і / або психологічної сили, з іншого - **потерпілий**, такою силою що не володіє і гостро потребує підтримки і допомоги третіх осіб.
- 2) буллінг здійснюється **навмисно**, спрямований на нанесення фізичних і душевних **страждань** людині, яка була обрана **метою**.
- 3) буллінг **підриває** у потерпілого **впевненість** в собі, **руйнує** здоров'я, **самоповагу** і людську **гідність**.
- 4) буллінг - це **груповий процес**, який стосується не тільки кривдника і потерпілого, але і свідків насильства, весь клас (групу), де воно відбувається.
- 5) буллінг ніколи **НЕ припиняється сам по собі**: завжди потрібен захист і допомога постраждалим, ініціаторам булінг (кривдникам) і свідкам.

Буллінг може бути як ВІДКРИТИМ, так і ПРИХОВАНИМ.

- Прихований буллінг (ігнорування, бойкот, виключення з відносин, маніпуляції, навмисне розпускання негативних чуток і т.п.) більш характерний для дівчаток.
- Прямий буллінг включає в себе пряму фізичну агресію, сексуальне або психологічне насильство.

Прямий буллінг включає в себе:

- ✎ **Фізичний буллінг** - умисні поштовхи, удари, стусани, побої нанесення інших тілесних ушкоджень та ін.
- ✎ **Сексуальний буллінг** - це дії сексуального характеру.

 Психологічний булінг - насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисне заподіюється емоційні страждання.

Різноманітність форм прямого булінгу:

- вербальний булінг, де знаряддям служить голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток і т.д.);

- образливі жести або дії (наприклад, плювки в жертву або в її напрямку);

- залякування (використання агресивної мови тіла і інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву робити або не робити що-небудь);

- ізоляція (жертва навмисне ізолюється, виганяється або ігнорується частиною учнів або всім класом, дитячим колективом);

- вимагання (грошей, їжі, інших речей, примус що-небудь вкрасти);

- пошкодження і інші дії з майном (крадіжка, грабіж, ховання особистих речей жертви);

- Кібербулінг, як сукупність агресивних дій на адресу конкретної людини в спілкуванні в Інтернеті, за допомогою мобільного зв'язку, навмисна і відкрита агресивна поведінка по відношенню до іншої людини он-лайн включає в себе сексуальні домагання за допомогою Інтернету і поширення негативних сплетен. Кібербулінгу в основному беруть участь старші підлітки і молоді люди, в рівній мірі хлопчики і дівчатка.

Хто стає **жертвами** булінгу:

- діти, які відрізняються від однокласників зовні (одягаються по-іншому, фарбують волосся в незвичайний колір або мають якісь фізіологічні особливості (наприклад, висипання на шкірі або сколіоз);
- відмінники або навпаки діти, які сильно відстають у навчанні ;
- "легкі жертви": діти, які зазвичай не намагаються дати здачу;
- діти у яких немає новомодних гаджетів або одягу.

Хто найчастіше стає **Булером**:

- діти, в сім'ях які є серйозні проблеми (батьки розлучаються);
- невпевнені в собі хлопці, які намагаються самоствердитися за рахунок інших;
- діти, які самі страждають від насильства (наприклад, домашнього).

Наслідками цькування можуть бути:

- ✎ Трудності в навчанні, неможливість зосередитися через постійний стрес
- ✎ Постійні пропуски занять, так як йти в школу страшно і перебувати там болісно

- ✎ Стійко знижена самооцінка, невіра в свої сили, образ себе як «не такого, як треба»
- ✎ Тривожні розлади, в тому числі стійкі і важкі форми
- ✎ Депресивні розлади, в тому числі стійкі і важкі форми
- ✎ Соціальні неврози, соціофобія, труднощі зі спілкуванням, з зав'язуванням і підтримкою соціальних зв'язків, які залишатимуться довгі роки після школи. Іноді ці проблеми не проходять без психотерапевтичного лікування.
- ✎ Психосоматичні (обумовлені стресом) захворювання, які також можуть бути дуже тривалими і стійкими до лікування
- ✎ СУЇЦІДАЛЬНІ думки і спроби, які відзначаються у жертв цькування в 5 разів частіше, ніж у інших школярів

З аналізу ситуації булінгу що надає "The American Society for the Positive Care of Children" ми маємо такі приголомшені результати.

90% учнів 4-8 класів світу зазнали жорстоких посягань або знущань.

✎ 28% учнів 6-12 класів зазнають знущань.

✎ 20% учнів 9 - 12 років зазнають знущань. (stopbullying.gov)

✎ У 6-12 класах 9% учнів зазнали кібербулінгу

Найвідомішими сьогодні дослідниками в області

профілактики шкільної цькування і її наслідків прийнято

називати: Д. Ольвеуса (Норвегія), К. Рігбі (Австралія), Д. Теплер (Канада), П. К. Сміта (Англія), К. Салміваллі (Фінляндія), Р.Ортега (Іспанія), Д. Еспелейдж (США)

Є думка, що, незважаючи на велику кількість програм протидії Буллінг, більшість з них не універсальні, а деякі і зовсім не ефективні, так як не охоплюють такі теми, як сексуальні домагання, гомофобні глузування і інші форми агресивної поведінки

Кібер-булінг-техніки роботи

Типи кібер-булінгу в підлітковому середовищі.

Інтегруючись у світ інтернет-технологій, підлітки стають вразливими до віртуальної агресії однолітків, яка може довести навіть до самогубства.

Кібер-булінг (cyber — bullying)

Підлітковий віртуальний терор, отримав свою назву від англійського слова bull-бик, з родинними значеннями: агресивно нападати, ярити, задирати, чіплятися, провокувати, дошкуляти, тероризувати,

Кібер-булінг - це напади з метою нанесення психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту, сервіси миттєвих повідомлень, в чатах, соціальних мережах, на web-сайтах, а також за допомогою мобільного зв'язку. Таке багаторазово повторюване агресивна поведінка має на меті нашкодити людині і базується на дисбалансі влади (фізичної сили, соціального статусу в групі)

Кібер-булінг включає цілий спектр форм поведінки, на мінімальному полюсі якого — жарти, які не сприймаються всерйоз, на радикальному ж — психологічний віртуальний терор, який завдає непоправної шкоди, призводить до суїцидів і смерті. Є також поняття буліциду-загибелі жертви внаслідок булінгу.

Дослідники виділяють вісім основних типів кібер-булінгу:

1. Перепалки, або флеймінг — обмін короткими емоційними репліками між двома і більше людьми, розгортається зазвичай в публічних місцях мережі. Іноді перетворюється в затяжний конфлікт (holuwar — Священна війна). На перший погляд, флеймінг-боротьба між рівними, але за певних умов вона може перетворитися на нерівноправний психологічний терор. Несподіваний випад може викликати у жертви сильні емоційні переживання.

2. Нападки, постійні виснажливі атаки — (harassment) - повторювані образливі повідомлення, спрямовані на жертву (наприклад, сотні sms на мобільний телефон, постійні дзвінки), з перевантаженням персональних каналів комунікації. Зустрічаються також в чатах і форумах, в онлайн-іграх цю технологію найчастіше використовують **грифери** (grieffers) — група гравців, що мають на меті не перемогу, а руйнування ігрового досвіду інших учасників.

3. Наклеп — (denigration) - поширення образливої і неправдивої інформації. Текстові повідомлення, фото, пісні, які часто мають сексуальний характер. Жертвами можуть бути не тільки окремі Підлітки — часом трапляються розсилки списків («хто є хто в школі», «хто з ким спить»), створюються спеціальні «книги для критики» (slam books) з жартами про Однокласників.

4. Самозванство, перевтілення в певну особу (impersonation) — переслідувач позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль доступу до екаунту в соціальних мережах, в блозі, пошти, системі миттєвих повідомлень, або створює свій екаунт з аналогічним нікнеймом і здійснює від імені жертви негативну комунікацію. Організація "хвилі зворотних зв'язків" відбувається, коли з адреси жертви без її відома відправляють друзям провокаційні листи.

5. Обдурювання, виманювання конфіденційної інформації та її поширення — (outing & trickery) - отримання персональної інформації та публікація її в інтернеті або передача тим, кому вона не призначалася.

6. Відчуження (остракізм, ізоляція). Будь-якій людині притаманне бажання бути включеним в групу. Виняток же з групи сприймається як соціальна смерть. Чим більшою мірою людина виключається з взаємодії, тим гірше він себе почуває, і тим більше падає його самооцінка. У віртуальному середовищі це може призвести до повного емоційного руйнування дитини. Онлайн-відчуження можливе в будь-яких типах середовищ, де використовується захист паролем, формується список небажаної пошти або список друзів. Кібер-остракізм проявляється також у відсутності відповіді на миттєві повідомлення або електронні листи.

7. Кіберзлочинність-приховане вистежування жертви з метою організації нападу, побиття, зґвалтування і т. д.

8. Хеппісліпінг (Happy Slapping — щасливе ляскання, радісне побиття) — назва походить від випадків в англійському метро, де підлітки били перехожих, тоді як інші записували це на камеру мобільного телефону. Зараз ця назва закріпилася за будь-якими відеороликами із записами реальних сцен насильства - «реаліті». Ці ролики розміщують в інтернеті, де їх можуть переглядати тисячі людей, без згоди жертви. Починаючи як жарт, хеппісліпінг може закінчитися трагічно.

Технології, методи, прийоми зупинки і попередження

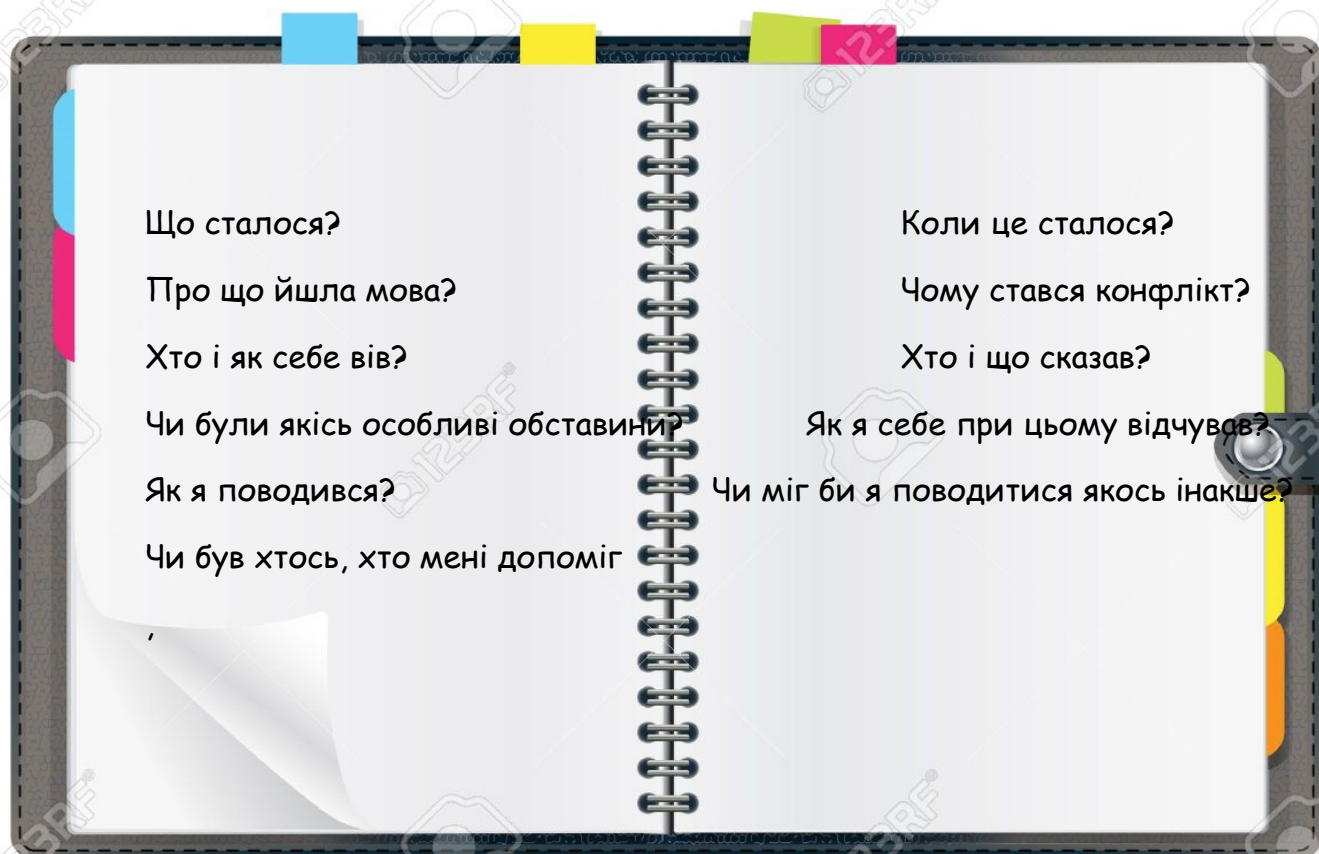
шкільного булінгу

Метод "щоденник булінгу»

Ця методика допомагає потенційним жертвам шкільного цькування захистити себе, так як булер боїться гласності. Але "голосити" можуть не всі, жертв булінгу, як правило, характеризують недоречні **мовчання і терплячість**.

Але їм може допомогти "щоденник булінгу".

У щоденнику жертва повинна фіксувати кожен акт вербальних (образи, глузування, зневажливі і принизливі висловлювання, ярлики) і невербальних (поштовхи, стусани, удари, зривання головного убору, Жорстокі ігри) знущань, не забуваючи точно вказувати місце, час, свідків. Цей "протокол" сам по собі здається марним, але, коли їх десятки, то, як показує практика, це справляє враження і на директора, і на булера, і на його батьків.

Метод «Команда зв'язків»

Ця система існує в північноамериканській педагогіці (США і Канаді) і придумана **Джоном Дьюї**, видатним педагогом і філософом.

З найбільш позитивних, усміхнених, активних з лідерськими рисами учнів школи створюється "Команда зв'язків". Учні відбирають і спеціально готують (для цього їм доводиться на тиждень раніше повернутися з літніх канікул, але ніхто не скаржиться – це велика честь, потрапити в команду, тому що це відбивається в портфоліо страшекласника).

Для чого готують членів команди?

Вони повинні будуть стати "шефами" хлопців з КЛАСІВ молодшого віку. Особлива увага приділяється при розподілі дітей тим, хто переходить на новий освітній щабель (1 клас, 5 клас, 9) і всім новеньким. Наприклад, одинадцятикласниця може курирувати п'ятьох дев'ятикласників, десятикласник наглядати за трьома новенькими з восьмого класу, А семикласники шефствувати над п'ятикласниками. На кожного шефа-3-5 чоловік підшефних.

Що потрібно робити?

Хоча б раз на день на перерві підійти до кожного, привітатися, посміхнутися «запитати:

- "Як справи?"
- "Все в порядку?"
- "Є проблеми?"

і дати зрозуміти, що готовий допомогти.

Старшокласники краще адаптовані до школи і, звичайно, зможуть допомогти майже у всіх проблемах. І про можливе цькування вони дізнаються першими. У школах, де є шефство, зтяжнього цькування практично не буває.

Курирує "Команду зв'язків" шкільний психолог. Або просто найчарівніший педагог в школі, який би предмет він ще не вів.

 Одну годину на тиждень всі члени команди проводять за заняттями, теми яких: "як правильно слухати, коли мало часу? Як познайомити дітей? Як допомогти вирішити конфлікти? Що робити, якщо зіткнувся з цькуванням?"

Метод « Рада батьків»

Цей метод застосовують в Казахстані. Випадки цькування розглядає Рада батьків-обирається орган, в який входять шановні батьки учнів, але не більше 4 осіб. У кожній школі можна знайти відповідального і ратує за справедливість тата: співробітника органів внутрішніх справ, прокуратури, юриста, керівника, або військового. Рада батьків розглядає випадки булінгу за заявою вчителя або учня-жертви і забезпечує доведення до стадії виконання санкцій щодо буллера. Як правило, перший же прецедент зупиняє цькування в школі. До таких питань залучають і керівників місцевого самоврядування, Акімов (акинів).

Коли батьки приводять в школу свою дитину (в перший клас або в дев'ятий), вони отримують барвисто оформлений, віддрукований друкарським способом лист з текстом, який разом з ними слід уважно прочитати.

На аркуші великими літерами (з картинками) представлені основні правила цієї школи. Їх не більше 8.

Там найнеобхідніші-правила щодо шкільної форми, мобільних телефонів, жувальної гумки, і ... булінгу.

Позиція заявляється чітко - булінг неприпустимий.

За порушення правил передбачені санкції, які перераховані.

Внизу листка-місце для підпису батьків.

Кожна школа самостійно розробляє правила.

Методика "Без звинувачень" (No Blame Approach)

Ця зарубіжна практична методика дуже ефективна, апробована, використовується у багатьох країнах.

Умови застосування методики:

1. Діти-учасники процедури, по можливості, не повинні перебувати в залежності від вчителів які її проводять. Тому ми рекомендуємо запрошувати для проведення цього методу фахівців з боку, наприклад, соціальних працівників, шкільних психологів або навіть керівництво школи.
2. Щоб допомогти жертві, створюється група помічників. Спільно з цими "обраними" дітьми здійснюється пошук персональних пропозицій-рішень щодо припинення булінгу.

Школи не можуть цього робити самостійно

Сім'ї теж мають значення. Залякування в школах іноді виникає внаслідок жорсткої практики виховання дітей або знущань серед братів або сестер вдома.

Алгоритм застосування методики:

1 етап. Підготовка

1.1.Перша розмова з жертвою.

Мета: з'ясувати, що відбувається, хто бере участь в цькуванні, а також з ким, можливо, у жертви ще є хороші відносини і які власні ресурси жертви по врегулюванню

ситуації. На основі інформації, отриманої в цій бесіді, згодом фахівець, який застосовує метод, разом з класним керівником формує групу помічників.

У бесіді з дитиною необхідно пояснити жертві мета бесіди з ним: дослідити, що сталося, хто в цьому брав участь, а також хто може надати підтримку.

Серйозно поставитися до стану жертви, її страхам, постаратися **знижити рівень страху і тривоги.**

Отримати згоду жертви на зустріч з групою помічників.

Зразкові питання жертві:

- Скільки часу вже триває ця ситуація?
- Що тобі довелося пережити? В якій формі здійснювалися утиски? Що конкретно відбувалося? Що тебе найбільше зачіпало / поранило?
- Хто в цьому брав участь?
- Як ці нападки вплинули на тебе? Що ти відчував?
- Якою була твоє життя в цей час?
- Чи намагався ти щось проти цього зробити? Що і коли?
- Як йшли справи з апетитом, сном, сновидіннями, здоров'ям і т. д.?

1.2. Розмова з батьками жертви.

Мета:

- Зрозуміти позицію батьків
- Увійти в довірчі відносини з батьками (отримати їх дозвіл на застосування методики)
- Розповісти про метод "без звинувачень" і його можливості

1.3. Підготовка та інформування інших

- Інформування інших вчителів
- Формування групи приблизно з 6 чоловік, в яку входять як буллери, так і нейтральні хлопці - хлопчики і дівчатка!
- Планування заходів

Навіть робочі місця батьків мають значення. Дорослі відчувають знуцання на своїх

робочих місцях приблизно з такою ж швидкістю, як діти в школах, і це навіть зустрічається серед вчителів та у старших спільнотах життя. Іншими словами, знуцання - це не просто проблема дитинства; це загальна людська проблема. І діти не захищаються від широкого соціального світу - знуцання над дітьми, які належать до груп, націлених на національний політичний дискурс, зросли на дитячих майданчиках по всій країні.

Врешті-решт, нам потрібно суттєво змінити наше мислення щодо важливості дітей та їх почуттів. Діти частіше процвітають, коли ми плекаємо їхню гуманність і пропонуємо їм мову та стратегії та цінності, які допоможуть їм ідентифікувати, виразити та, таким чином, регулювати свої почуття. Коли батьки, вчителі та адміністратори по-новому усвідомлюють складне коріння булінгу та приймають нові стратегії боротьби з ним, школи можуть передувати цьому. Діти розраховують на нас.

2 етап проведення

2.1. Зустріч з групою помічників

Пояснити, в чому проблема. Основне послання: "у мене є велика проблема у зв'язку з тим, що одному з учнів (учениць) нашого класу доводиться зараз дуже погано. Я не можу самостійно впоратися з цією проблемою! Мені потрібна допомога, і я звертаюся за цією допомогою до вас!»

- нікого не звинувачувати
- не дискутувати з приводу минулого
- нікого не карати, а разом взяти на себе відповідальність за те, що відбувається
- що може зробити кожна людина з групи? Обіцянок не вимагати, але чітко визначити роль кожного!
- Ви зможете це зробити! Передати відповідальність групі.

2.2. Друга розмова з жертвою приблизно через тиждень

Дізнатися, які відбулися зміни, і яке зараз самопочуття.

Ще раз перевірити, які можливості впливу на ситуацію є у жертви.

2.3. Наступні бесіди (через тиждень) з кожним з членів групи; можливо,

повторні бесіди-індивідуальні або з групою:

- Як у тебе пройшов цей тиждень?
- Що тобі вдалося зробити з того, що запланував?
- Як ти думаєш, як себе зараз почуває ... (ім'я жертви)?
- Що ти можеш сказати про інших помічників з групи?
- Які у тебе ще є спостереження щодо даної ситуації?
- Що можна було б ще поліпшити?
- Чи хочеш ти продовжувати участь у цій акції і далі?

Якщо видно, що ніяких позитивних змін не відбулося, через тиждень знову провести індивідуальні бесіди.

Якщо видно успіхи, повторити зустрічі через 6 тижнів для підведення підсумків і проведення заключного свята

2.4. Заключний свято-приблизно через 2 місяці.

- Разом з групою подивитися, що сталося за останній тиждень.
- Разом з групою відзначити успіхи (наприклад, чаюванням, видачею диплома)

2.5. Підтримка контакту з сім'єю жертви і вчителем

- Через деякий час знову довідатися про те, чи зберігаються досягнуті зміни.
- Запропонувати жертві та її родині при необхідності звертатися за допомогою.

«Метод Фарста»

Фарста-це Район міста Стокгольма. Групою Шведських психологів під керівництвом Карла Льюнгстрома була розроблена і успішно застосовувалася в школах цього району «прихована методика», яка передбачала в кожній школі групу з

п'яти - шести чоловік дорослих педагогів. Мета створення групи оперативне реагування у випадках булінгу.

Робота за даною методикою передбачає наявність досвіду по частині того, як реагувати, щоб не дати себе заплутати і збити з пантелику в разі опору буллера. Найкраще, якщо в групу будуть входити два-три досвідчених педагога, що мають практичні навички конструктивного вирішення ситуацій шкільного цькування.

Розмова краще вести удвох або втрох.

Перший крок:

Якщо ви зіткнулися з випадком булінгу, Вам потрібно:

1. Поговорити з інформантами (з тими, хто надав інформацію).
2. Обережно розпитати жертву.
3. Постаратися підбадьорити жертву, вселити почуття впевненості.
4. Зібрати точні дані про те, що відбувається

Ви повинні чітко знати:

- Хто, де, коли і що робив?
- Як часто це відбувалося?
- Хто ще був присутній при цьому?
- Попросити жертву, якщо це необхідно, вести щоденник булінгу.
- Важливо, щоб більше ніхто зі школярів не знав про цю розмову, щоб

агресори не були попереджені.

- ✎ Подумайте про те, чи потрібно залучати батьків.

Другий крок:

- ✎ Забезпечте собі підтримку.
- ✎ Запитайте себе: хто з колег сьогодні може допомогти?
- ✎ Сплануйте час (вам потрібно дві години).
- ✎ Знайдіть приміщення.
- ✎ Попередьте колег, що здійснюють булінг школярі з такого-то по такий-то час по черзі будуть викликатися з уроків.
- ✎ Подумайте, чи потрібен вам протокол? Якщо так, то хто буде вести його?

Третій крок:

- ✎ По одному викличте з уроку кожного з булерів, заздалегідь не попереджаючи їх про це.
- ✎ Покладіть перед собою лист опитувальника (текст див. нижче) і, орієнтуючись на нього, почніть розмову.
- ✎ Говоріть ясно і предметно по темі, зберігаючи спокійний тон!
- ✎ Дайте зрозуміти, що ви засуджуєте скоєне буллером, і що він повинен нести відповідальність за те, що зробив!
- ✎ Постарайтеся зробити агресора вашим партнером в боротьбі проти булінгу.
- ✎ Будьте готові до того, що він буде застосовувати різні стратегії, щоб виправдати себе!
- ✎ Оскільки нікому не відомо про зміст вашої бесіди з буллером, немає і необхідності думати про проблему його реінтеграції в співтовариство хлопців (Метод Фарста не передбачає проведення роботи по поверненню булерів в клас, на відміну від іншого шведського методу «ступінчасте колесо»).

Четвертий крок:

 Порадійте в разі удачі і поділіться з колегами можливостями цього методу!

 Подякуйте всім колегам, які брали участь, за їх співпрацю та допомогу.

Опитувальник до методу Фарста

<p>Ім'я опитуваного: _____ Клас: _____</p> <p>Дата: _____</p> <p>Чи знаєш ти, про що я хочу з тобою поговорити? (Зачекайте відповіді і не дайте себе обдурити.)</p>
<p>_____ (ім'я жертви) _____ потрапив в дуже неприємну ситуацію. Тобі щось відомо про це? (Якщо ви помічаєте у агресора деякі прояви невпевненості, використовуйте ці стани: наполягайте на своєму, дійте рішуче і цілеспрямовано.)</p>
<p>Переходьте до наступної сторінки опитувальника. Тепер настав час конфронтації: Мені відомо, що ти брав участь у цьому. Ти ... (дата, час) зробив наступне:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. _____ 2. _____ 3. _____ <p>(Не допускайте жодних дискусій! Не приймайте ніяких виправдань!) Все це виглядає жахливо. І, ти знаєш, це зовсім не нешкідлива річ, це-булінг! Булінг-це умисний замах на душевне здоров'я людини! В нашій школі це неприпустимо! Що ти можеш зробити для того, щоб припинити булінг проти..... (ім'я жертви)? (Апелювати до його відповідальності, домогтися поступки і закріпити результат). Що ти можеш зробити, якщо помітиш, що інші займаються боулінгом? (Записати відповідь і повідомити буллеру про те, що ви хочете бачити його в якості партнера в боротьбі проти булінгу.)</p>
<p>Протягом _____ ми будемо спостерігати за тобою.</p>

(вказати проміжок часу)

Після цього з тобою (і з іншими буллерами) знову буде проведена бесіда.

Ти згоден?

Ніхто з учасників булінгу не повинен розповідати в класі, про що з ним розмовляли.

Ви повинні бути готовими до того, що в ході бесіди, швидше за все, зіткнетесь зі стратегіями виправдання, які служать агресорам для позбавлення від почуття провини і відволікання від скоєного. Ці стратегії реалізуються у вигляді установок, існуючих у свідомості дитини, і іноді їм не усвідомлюваних. Але їх можна почути в мові дитини.

Установки в мові буллера:

 Прагнення заглушити або пом'якшити почуття провини:

Інші теж це робили! Але я ж тільки...!

 Прагнення звільнитися від почуття провини, залучаючи в якості

виправдання «неадекватну» поведінку жертви:

Він сам почав! Він сам винен! Та Ви знаєте, що він робив?

 Приписування жертві недоліків і оголошення їх причиною своїх

агресивних дій:

Але він же іноземець (інвалід, «Блакитний», націоналіст, єврей, гастрбайтер, тупий, відстійний, смердючий і т.д.).

 Придумування "аргументів" в своє виправдання (заглушаються вимоги власної совісті):

Нам самим не вистачає грошей і роботи (а тут ще ці іноземці)! Всі мої знайомі орють (а вони побираються)! Сам напросився, треба відповідати, коли запитують!

 Залучення вищих інстанцій: він образив мою матір/сім'ю/релігію!
Вислухавши подібні "аргументи", ви можете поговорити на ці теми.

Однак не

можна дозволити відвернути себе від скоєних дій - від самого булінгу.

Можна сказати приблизно наступне «незважаючи на все це: те, що ти робиш, є навмисним нападом на душевне здоров'я (ім'я жертви)! Це не допускається законом і людьми. І ми не будемо терпіти подібні речі в нашій школі, ні зараз, ні в майбутньому!»

Стратегія виявлення та запобігання «булінгу» у зкладах загальної середньої освіти

Виявлення та визначення проблеми «булінгу» в рамках закладу загальної середньої освіти чи класу, вимагає ініціативності та відповідальності. Протидія «булінгу» може бути ефективною за умови **злагодженої роботи (адміністрації, вчительського складу, батьків, учнів)** важливо визначати проблему та погоджуватися з тим що ситуацію треба змінювати, **без цих факторів починати роботу немає сенсу.**

Для ефективної роботи «булінгу» у закладі загально середньої освіти необхідно **окреслити етапи роботи.**

I етап

(виявлення проблеми «булінгу» у закладі загальної середньої освіти)

Першочергово потрібно визначити рівень розповсюдження, завдяки: опитувальнику або анкетуванню.

Нижче наведено приклад орієнтованого опитувальника, що до виявлення рівня «булінгу» у класі.

Як з цим працювати?

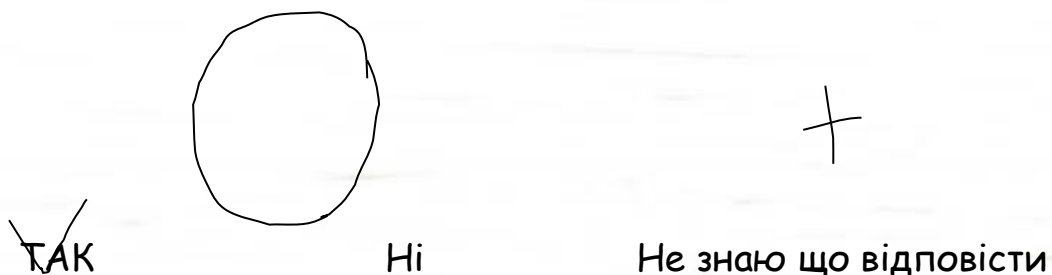
1. Завдяки йому ми виявляємо **тільки рівень розповсюдження «булінгу»**, тому опитувальник є анонімним (не підписуючи своїм ім'ям учні будуть більш відверті у відповідях). Вчитель або психолог, який проводить опитування обов'язково повинен зазначити, що відповіді не будуть зачитані прилюдно, або показані третім особам.

2. Відповідь на запитання учням необхідно позначити (обвести) певний «смайл» відповіді.

Доброго вам дня! Є декілька питань, давайте працювати разом!

* необхідно позначити (обвести) певну відповідь

Наприклад:

1. Чи знаєте Ви що таке «булінг»?

ТАК Не знаю що відповіді НІ

2. Чи комфортно Вам з однокласниками?

ТАК Не знаю що відповіді НІ

3. Чи знущаються над Вами однокласники?

ТАК Не знаю що відповіді НІ

4. Чи відчуваєте Ви агресію від вчителів?

НІ

Не знаю що відповісти

НІ

5. Чи спостерігали Ви «булінг» в школі по відношенню до інших?

ТАК

Не знаю що відповісти

НІ

6. Чи намагалися Ви встати на захист скривдженого людини?

ТАК

Не знаю що відповісти

НІ

7. Чи знущаетесь Ви над однокласниками? (Загрожуєте, б'єте, кричите, зганяєте злість. Звинувачуєте в чомусь і т.д.)

ТАК

Не знаю що відповісти

НІ

8. Чи знаєте Ви що таке «кібербулінг»?

ТАК

Не знаю що відповісти

НІ

9. У школі я відчуваю себе в безпеці.

ТАК

Не знаю що відповісти

НІ

10. У мене є з ким поговорити, якщо мене щось турбує.

ТАК

Не знаю що відповісти

НІ

Результати опитувальника поділяються на три зони:

Відповіді 1-так;2-так;3-ні;4-ні;5-ні;6-так;7-ні;8-так;9-так;10-так.

«зелена» (учень знає і розуміє, що таке «булінг», клімат

класу є доброзичливим, явища насилля у класі немає. Учень не боїться час перебування у школі.)

Відповіді 1-так;2-так;3- Не знаю що відповісти;4-ні;5-ні;6- Не знаю що відповісти;7-ні;8- Не знаю що відповісти;9-так;10- Не знаю що відповісти.

«жовта» (учні знають і розуміють, що таке «булінг», може бути у ролі спостерігача за насильницькими діями, велика кількість анкет з подібним результатом вимагає профілактичної роботи з класом та інформування класного керівника про відповідне становище у класі)

Відповіді 1-ні;2-ні;3-так;4-так;5-так;6-ні;7-так;8-ні;9-ні;10-ні.

«червона» (учень не знає, що таке «булінг», є жертвою/кривдником, ситуація критична, тому підлягає негайному втручання та інформуванню класного керівника, шкільного психолога та адміністрації закладу загальної середньої освіти).

II етап

(виявлення жертв та агресорів, у класі за допомогою методики «Соціометрія»)

Метод широко використовується для школярів різних рівнів освіти. Він ґрунтується на теоретичному (уявному) виборі, який обов'язково роблять всі члени групи. Особливістю соціометрії є те, що дитину ставлять в досить непросту ситуацію, в якій він повинен прийняти рішення на користь або проти своїх однолітків.

1) Анкета - найпоширеніший вид соціометрії. Вона дозволяє провести тест серед учнів всього класу одночасно.

Орієнтовні питання:

- ✓ *Кого ти хочеш (не хочеш) запросити на свій день народження?*
- ✓ *З ким ти хотів би сидіти за однією партою?*
- ✓ *З ким би ти хотів робити домашні завдання?*
- ✓ *З ким би ти хотів дружити?*
- ✓ *Якби ти переходив в іншу школу, кого б покликав з собою?*
- ✓ *Хто тебе лякає з класу та чому?*

III етап (експертна педагогічна оцінка.)

Об'єктом педагогічного оцінювання може бути як окремий навчається, так і процесуальні / результативні компоненти його активності (навчання, поведінку, особливості підготовки до чого-небудь і ін.). Однак слід пам'ятати, що будь-яка педагогічна оцінка проводиться з урахуванням історії оцінюваного події (життя, підготовки, умов), цілей і завдань освітнього процесу, які повинні були бути досягнуті або вирішені, особливостей учня, характеру завдань, з якими він повинен впоратися, і всіх релевантних аспектів домашньої і шкільної обстановки. Об'єктом педагогічної оцінки не можуть бути здібності та

особистісні якості, динаміка розвитку і формування психологічних сфер школяра. Ця область належить до сфери психологічного оцінювання.

VI етап (результативність та обирання методики подальшої роботи)

Цей етап є останнім, але це не «фінал» роботи з явищем «булінг».

На VI етапі роботи ми проводимо висновки щодо «антибулінгової» роботи в класі, складаючи для себе загальну таблицю в якій ми висвітлюємо «жертв», «агресорів» та причини знущань/агресії певного учня.

№ п/п	І'мя	Жертва «булінгу»		Причини негативного вибору
		нападник	потерпілий	

Після аналітично – дослідницької роботи, обирається методика подальшої роботи над проблемою (обираючи методику слід враховувати: вікові критерії, ступінь розповсюдження «булінгу» в класі, кількість нападників та потерпілих, підтримку зі сторони (батьків, адміністрації, колег).)

***Приклади методик див. вище**

Пам'ятки педагогам, батькам

Пам'ятка для батьків «ваша дитина аутсайдер (жертва) або агресор (булер?)»

Якщо Ваша дитина Аутсайдер, то він/вона:

- ✎ не приводить додому кого-небудь з однокласників або однолітків і постійно проводить вільний час вдома в повній самоті;
- ✎ не має близьких приятелів, з якими проводить дозвілля (спорт ,комп'ютерні ігри, музика, довгі бесіди по телефону);
- ✎ Однокласники рідко запрошують його на дні народження, свята або, він сам не нікого не запрошує до себе, тому що боїться, що ніхто не прийде;
- ✎ вранці часто скаржиться на головні болі, розлад в шлунку або придумує будь-які причини, щоб не йти в школу;
- ✎ задумливий, замкнутий, їсть без апетиту, неспокійно спить, плаче або кричить уві сні;
- ✎ у нього спостерігається песимістичний настрій, може говорити про те, що боїться ходити в школу або покінчить життя самогубством;

 виглядає невдахою, в його поведінці проглядаються різкі зміни в настрої. Злість, образ, роздратування, зганяє на батьках, родичах, слабших об'єктах (молодші брати і сестри, домашні тварини);

 випрошує або таємно краде гроші, виразно не пояснюючи причину свого проступку. Особливу тривогу варто проявляти в тому випадку, якщо зникають великі суми грошей, дорогі речі, прикраси. Гроші можуть бути використані на відкуп від здирників, купівлю алкоголю, наркотиків;

 приходять додому з дрібними саднами, забоями, його речі виглядають так, немов хтось ними витирив підлогу. Книги, зошити, шкільна сумка знаходяться в аварійному стані;

 вибирає нестандартну дорогу в школу.

Якщо Ваша дитина агресор, то він/вона:

 запальний, неврівноважений (б'ється, обзивається, ябедничает, кусається);

 типовим агресором, як правило, є дитина, більш фізично розвинений, ніж його однолітки, має проблеми з успішністю, виховується в неблагополучній сім'ї;

 дитина із завищеною самооцінкою, постійно вступає в суперечки, конфлікти з однолітками і дорослими;

 у ранньому віці починає проявляти асоціальну поведінку (курити, прогулювати уроки, пробувати алкоголь, наркотики, вимагати гроші у однокласників і молодших школярів);

 приносить додому дорогі дрібнички, має власні гроші, не пояснюючи причину їх появи;

 групується зі старшими підлітками;

 має садистські нахили;

- в одну мить переходить від достатку до злоби;
- у грі нав'язує друзям свої правила;
- злопам'ятний на дрібні образи, замість того, щоб забувати їх;
- ігнорує вказівки і легко дратується;
- введе себе так, ніби шукає привід до сварки;
- не поважає батьків або не рахується з ними, особливо з мамами.

Пам'ятка для вчителів та адміністрації шкіл «ознаки кривдників та жертв»

Якщо Ваш учень Аутсайдер, то він/вона:

- його шкільне приладдя (підручники, зошити, особисті речі) часто бувають розкидані по класу, або заховані;
- на уроках поводиться приховано, боязко, коли відповідає, в класі починають поширюватися шум, перешкоди, коментарі;
- під час зміни, в їдальні, тримається осторонь від інших школярів, ховається, тікає від однолітків і старших школярів, намагається перебувати недалеко від вчителів, дорослих;
- його ображають, дразнять, дають образливі прізвиська, на агресивні дії з боку
- інших дітей він реагує дурною посмішкою, намагається віджартуватися, втекти, плаче; як правило, потенційними жертвами агресії є фізично слабкі, неспортивні юнаки, дівчатка, які одягаються біднішими за своїх ровесниць;

- добре ладнає з вчителями і погано з однолітками;
- спізнюється до початку занять або пізно залишає школу;
- під час групових ігор, занять, його ігнорують або вибирають останнім.

Якщо Ваш учень агресор, то він/вона:

- на уроці постійно привертає до себе увагу, вступає в сперечання при отриманні негативної позначки, запальний і грубий;
- маніпулює колом друзів і знайомих, багато дітей його бояться або запобігають перед ним;
- може брехати або шахраювати, щоб уникнути відповідальності за свої дії;
- на його поведінку надходять скарги як від дітей, так і дорослих;
- не може приборкати свою вдачу, так, як це вміють робити його ровесники;
- прогулює школу, часто буває в компанії однолітків з інших шкіл, районів;
- входить до складу невеликої девіантної групи, що тероризує клас або школу;
- спекулює на нерозумінні, ворожому соціумі, уникає суспільно корисної діяльності, оскільки це може бути витлумачено як ознака слабкості.

«Ваш добробут залежить
від ваших власних рішень»

Список використаних джерел

1. Буллинг: детская жестокость: веб-сайт. URL:http://www.tagilib.ru/readers/ot_20_and_starshe/meropr/bulling.php (дата звернення: 12.10.2020)
2. Лушпай Л. І. Шкільний буллінг як різновид суспільної агресії. *Дитяча агресія*. 2013. №. 33. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf (дата звернення: 11.10.2020)
3. Лэйн Д. А. Школьная травля (буллинг) URL: <http://www.zipsites.ru> (дата звернення: 05.09.2020)
4. Ожийова О. М. Шкільне насильство : сутність, види, профілактика. Харків, 2012. 250 с.
5. Петросянц В. Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде Вестник ТГПУ. 2011. № 6 (108). С. 151–154.
6. Система захисту дітей від жорстокого поводження : навч.-метод. посіб. Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді. Міжнар. жіночий правозахисн. центр «Ла Страда Україна». Київ: Держсоцслужба, 2005. 395 с.
7. Словник української мови : в 11 т. – Т. 10. – 1979. – С. 248.
8. Словник української мови : в 11 т. – Т. 11. – 1980. – С. 259.
9. Социальные детерминанты здоровья и благополучия подростков. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья» : международный отчет по результатам обследования 2009–2010 гг. Копенгаген : 2012. № 6. С. 124–127
10. Стельмах С. С. Обдаровані діти як об'єкт булінгу. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика* : Київ. 2015. № 8. С. 196–202.
11. Українська психологічна термінологія : словник-довідник / за ред. М.-Л. А. Чепи. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. 320 с.
12. Besag V. E. Bullies and Victims in Schools / V. E. Besag. – Milton Keynes

: Open University Press, 1989.

13. Dancanson N. Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools / N. Dancanson. – Routledge, 1999. 177 p.

14. Mobbing Encyclopaedia: веб-сайт.URL.: <http://www.leymann.se> (дата звернення: 12.10.2020)